

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Історичний факультет

Кафедра нової та новітньої історії

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до дипломної роботи

бакалавра

на тему: **«Іноземний досвід в політиці «самопосилення» Китаю»**

Виконала: студентка IV курсу,
денної форми навчання
напряму підготовки (спеціальності)
032 «історія та археологія»
Бабець Олена Василівна

Керівник: к.і.н., доц. Тумаков О. І.

Рецензент: к.і.н., доц./ д. і. н., проф.
...П.І.П.....

Харків, 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ І. ВИКОРИСТАННЯ ІНОЗЕМНОГО ДОСВІДУ В НАУКОВО-ТЕХНІЧНІЙ СФЕРІ ПІД ЧАС ПОЛІТИКИ САМОПОСИЛЕННЯ».....	13
РОЗДІЛ ІІ. КИТАЙ І ЗАХІДНА КУЛЬТУРА.....	31
РОЗДІЛ ІІІ. ІНОЗЕМНИЙ ДОСВІД У СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІЙ СФЕРІ	54
ВИСНОВКИ.....	76
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	80
РЕЗЮМЕ.....	91

ВСТУП

Розглянутий в дипломній роботі період є одним з найважливіших в історії Китаю тому, що саме в цей час в країні відбувалися найважливіші зміни та приймалися доленосні рішення. Помирає імператор, в листопаді 1861 року відбувається переворот, а до влади приходить імператриця Цисі та князь Гун. Варіантів розвитку країни на той час було два: самоізоляція або «самопосилення». Політика «самопосилення» полягала в використанні іноземного досвіду, насамперед технічного. Саме такий варіант підтримала тодішня верхівка влади. Завдяки цьому в країні з'явилося багато нових підприємств, фабрик, залізничних доріг тощо. Це дозволило Китаю налагодити співпрацю з країнами Заходу та стати на шлях розвитку, який привів його до сучасного стану.

Проте китайське суспільство дуже поважало свої традиції та мислило застарілими стереотипами, через що воно неохоче сприймало позичені у чужоземців новаторства, адже вважало, що таким чином западні країни прагнуть підпорядкувати собі Китай. Таке ставлення стало важкою перепорою для продовження запозичення іноземного досвіду. Саме тому, ця модель розвитку не повністю виправдала надій, покладених на неї, а країна не змогла вистояти в війні з Японією, яка відбулася в 1894-1895 роках і ознаменувала кінець політики «самопосилення». Але запозичені в західних країн технології та ідеї продовжували й надалі існувати в китайському суспільстві і налаштовували його на їх подальший розвиток та удосконалення.

Актуальність теми полягає в тому, що країни Заходу й до наших днів вважаються найрозвинутішими та домінуючими країнами світу, на які рівняються інші держави, не зважаючи на те, що велика кількість країн прагне співпрацювати з державами Сходу, а Китай та Японія вважаються країнами майбутнього, через свою працелюбність та дуже розвинуті технології. Тож можна сказати, що наразі вже країнам Заходу варто повчитися у Китаю, а не навпаки. Встановлення торгових та дипломатичних

відносин з Китайською державою було метою багатьох іноземних країн. Але досягти її було дуже складно, адже Китай був проти цього та відмовляв закордонним дипломатам. Навіть після опіумних війн Китай не поспішав йти на поступки іншим країнам. Проте він все ж таки відкрив декілька своїх портів для торгівлі з Англією, але доступ до інших частин країни був не дозволений.

Для того, аби якомога краще вивчити це питання, дослідниками було використано багато нових моделей дослідження, які б дозволили передбачити всі наслідки для процесів, які відбуваються до наших днів в сфері міжнародних відносин та співробітництва. Також, цей інтерес був викликаний недостатньою ступеню вивчення та великою кількістю питань серед дослідників щодо причин, методів, характеру, та оцінок політики, яка ґрунтувалася на запозиченні досвіду з інших країн.

Територіальні рамки охоплюють територію китайської держави. Також можна згадати територію Англії, Японії та Франції, але всі важливі події відбувалися саме на території Китаю.

Хронологічні рамки обмежені другою половиною 1860 - серединою 1890х років XIX століття. Нижня хронологічна межа обумовлена другою опіумною війною (1856-1860 роки), повстанням тайпінів (1850 – 1868 роки) та приходом до влади політиків, які взяли курс на запозичення іноземного досвіду. Верхня хронологічна межа пов'язана з японсько-китайською війною 1894 – 1895 років, яка ознаменувала кінець політики «самопосилення».

Предметом дослідження дипломної роботи є історія Китаю в період політики «самопосилення» та його розвиток завдяки запозиченню досвіду країн Заходу в різних сферах. Для цього мною було розглянуто взаємовідносини китайської держави з різними країнами, отриманий досвід, значення для них та важливість тієї чи іншої події.

Об'єктом дослідження моєї дипломної роботи є розвиток відносин між Китаєм та іншими країнами, а також спостереження за тим, як Китай переймає досвід у інших держав та використовує його для свого розвитку: ставлення китайського суспільства, звиклого до традиційних шляхів розвитку своєї

країни, до політики, яка заключає в собі запозичення іноземного досвіду та результат його застосування на власному досвіді.

Мета моєї дипломної роботи полягає в аналізі використання іноземного досвіду, а саме у використанні його на власній території, в другій половині 1860 - середині 1890х років XIX століття, етапів, здобутків, характеру та особливостей внутрішнього становища країни та співпраці з країнами Заходу. Для виконання цієї цілі було поставлено наступні **задачі**:

- Проаналізувати мету, методи запровадження політики «самопосилення» та здобутки, які вдалося отримати китайській державі завдяки запозиченню досвіду країн Заходу;
- Виділити основні етапи політики запозичення іноземного досвіду;
- прослідкувати за розвитком країни завдяки іноземному досвіду;
- охарактеризувати ставлення китайського суспільства, яке звикло до традиційного шляху розвитку, до запровадженої політики «самопосилення»;
- Розібрати наслідки використання іноземного досвіду у різних сферах китайської імперії.

Історіографічний огляд. Історіографія цього питання досить обширна. Її умовно можна поділити на радянську, російську, та західну. В радянській історіографії висвітлені окремі аспекти проведення політики «запозичення іноземного досвіду». Через марксистський підхід до вивчення історії, основна увага була приділена економічним відносинам, політичному життю та відношенню до нього.

Необхідно виділити монографію А. А. Піатровича¹, в якій автор аналізує діяльність країн Заходу, їх вплив на китайську державу скрізь призму боротьби за будівництво залізничних доріг. На думку автора, залізничні дороги були певним інструментом досягнення не тільки економічних, а й політичних цілей. Важливим моментом є те, що він розділив залізничне

¹ Піатрович А. А. Особенности развития железных дорог Китая и армогрунтовых сооружений удерживающих сооружений земляного полотна. Хабаровск: ДВГУПС. 2014. С. 19

будівництво на декілька періодів та надав розгорнуту характеристику кожному з них. Автор вказує на прямий зв'язок між зовнішньополітичними та внутрішньополітичними подіями в державі та особливістю будівництва залізничних шляхів.

В роботі Д.Е. Мартинова¹ було розглянуто роль християнських проповідників в соціальних, політичних та інтелектуальних змінах в Китаї кінця XIX – початку XX століття. В праці описано, що найважливішою сферою, яку необхідно підтримувати та розвивати місіонери вважали освіту та медицину. На подібну тему робота була написана П. А. Лапіним². Він також, як і попередній автор, підкреслює діяльність іноземних місіонерів, присвяченій покращенню освіти.

Радянські історики велику увагу присвятили дослідженню розвитку міждержавних протиріч, які виникали в цю епоху. Саме тому, в історії міжнародних відносин та дипломатії почали виникати нові праці. Це колективна робота В. П. Потемкіна³, в якій містяться важливі відомості щодо взаємовідносин між китайською імперією та іншими країнами. Необхідно відмітити працю по історії колоніальних та залежних країн під редакцією С. Н. Ростовського, І. М. Рейснера, Г. С. Кара-Мурзи, Б. К. Рубцова⁴. Теоретичною базою дипломної роботи по темі: «Іноземний досвід в політиці «самопосилення» Китаю (60-ті-середина 90-х років XIX століття)» є праці радянських вчених по історії Китаю, а саме: Н. М. Калюжної⁵, Н. Н. Нозикова⁶,

¹ Мартинов Д. Е. Иностранные миссионеры в Китае XIX – начала XX в.: специфика деятельности (на примере провинции Шаньдун) // Филология и культура, 2008. 5 с.

² Лапін П. А. Образовательная политика иностранных религиозных организаций в Китае в поздние годы династии Цин // гуманитарні дослідження в Східній Сибірі, 2018. 10 с.

³ Хвостов В. М., Зорин В. А. История дипломатии: в 3 т. Т. 2: Дипломатия в Новое время (1872-1919 гг.) Москва: Государственное издательство политической литературы, 1963. 823 с.

⁴ Ростовский С.Н., Рейснер И.М., Кара-Мурза Г.С., Рубцов Б.К. Новая история колониальных и зависимых стран. Том 1. Москва: Государственное социально-экономическое издательство, 1940 Т1. 712 с.

⁵ Калюжная Н. М. Восстание ихэтуаней. 1898-1901. Москва: Наука, 1978. 365 с.

⁶ Нозиков Н. Н. Японо-китайская война 1894-1895 гг. Москва: Воениздат НКО СССР, 1939. 104 с.

URL: http://militera.lib.ru/h/nozikov_n/index.html. (Дата звернення: 21. 09. 2020)

С. Л. Тихвинського¹². Автори прагнули викликати увагу людей, зацікавлених в історії Китаю. Вони дуже детально розкрили зміст політики «самопосилення», етапи її проведення, та досягнення, які вдалося отримати завдяки іноземному досвіду.

В кінці ХХ століття з'являються цікаві праці, автори яких почали опрацьовувати раніше незнайомі джерела, які дозволили покращити своє знання про політику запозичення іноземного досвіду. Серед таких робіт необхідно виокремити О. Е. Непомніна³, який досліджував економічну сторону розвитку Китаю в необхідний період. Таким чином, радянська історіографія, не дивлячись на ідеологічний вплив, має велике значення для вивчення теми моєї дипломної роботи.

Сучасна російська історіографія, завдяки розширенню джерельної бази охоплює більш широкий спектр питань. Серед загальних досліджень, присвячених історії Китаю, необхідно виділити праці О. Е. Непомніна⁴, А. В. Меліксетова⁵, В. Г. Дацищен⁶. А. А. Бокщанин, О. Е. Непомнин, Т. В. Степугина⁷, Р. А. Латыпов⁸ в своїй спільній роботі проводили детальний та якісний аналіз питань, які були пов'язані з даним питанням. Вони характеризують становище країни після першої та другої опіумних війн (1856

¹ Тихвинский С. Л. Китай и соседи в новое и новейшее время. Москва: Наука, 1982. 452 с.

² Тихвинский С. Л. Политика «Самоусиления» — Средство подавления народного недовольства в цинском Китае. Москва: Наука, 1971. 78 с.

³ Непомнин О. Е. Социально-экономическая история Китая 1894—1914. Москва: Наука, 1980. 325 с.
URL: <https://knigi.link/ekonomiki-istoriya/sotsialno-ekonomicheskaya-istoriya-kitaya.html>. (Дата звернення: 11.1.2020).

⁴ Непомнин О. Е. История Китая: эпоха Цин. XVII - начало XX века. Москва: Восточная литература, 2005. 712 с.

⁵ Васильев Л. С., Лапина З. Г., Меликсетов А. В., Писарев А.А. История Китая. Москва: Изд.-во МГУ «Высшая школа», 2002. 872 с.

⁶ Дацышен В. Г. Новая история Китая. Благовещенск: Издательство БГПУ, 2004. 346 с.

⁷ Бокщанин А.А., Непомнин О.Е. Степугина Т. В. История Китая: древность, средневековье, новое время. Москва: Вост. лит., 2010. 590 с.

⁸ Латыпов Р.А. Почему Китай и Япония ответили по-разному на вызов Запада в XIX веке? // Преподавание истории в школе. 2002. №1. С. 24-29.

- 1860 роки), повстання тайпінів (1850 – 1868 роки) та до самого кінця політики «самопосилення» - до японсько-китайської війни (1894 - 1895 роки), Ці роботи будуть цікаві не лише дослідникам даного питання, а і звичайним читачам, які полюбують історію та прагнуть поповнити свої знання про даний період.

Японсько-китайська війна ознаменувала кінець проведення політики «самопосилення». Ця подія повпливала на хронологічні рамки. Серед сучасних спеціалізованих праць можна відмітити статтю А. В. Цвика¹. В статті розглядається ступінь впливу світового ринку на Китай та зв'язок з економічними та соціальними процесами в країні. В результаті великого впливу Німеччини на економіку Китаю, автором було акцентовано увагу на німецькій політиці в державі в середині XIX – початку XX століття. Окрім цього, в статті велика увага приділяється стрімкому розвитку військового та технічного співробітництва між цими країнами. Цікавою є праця російського історика і синологу В. М. Крюкова². Він вивчив не тільки культуру та загальну історію Китая, а й різних політичних діячів. М. Ковальчук³ свою роботу присвятила потрійному впливу європейських країн в підписанні Симоносекської угоди, вивчив засоби періодичного друку Росії, Англії, Японії, США та Німеччини. Автором було досліджено велику кількість джерел, що підвищує наукову цінність дослідження. Серед дослідників сюжетів, присвячених розвитку християнства та діяльності християнських місій в Китаї, важливо згадати В. Г. Дацищену⁴.

¹ Цвик А. В. История становления и развития китайско-германских отношений в XVIII – середине XX вв. // Вестник Российского университета дружбы народов, 2016. №1. С. 65-71.

URL: <http://journals.rudn.ru/world-history/article/view/1041/514>. (Дата звернення: 17. 11. 2020).

²Крюков В. М. Неумолимый червь познания. Избранные мысли об истории и культуре Китая и России. Москва: Памятники исторической мысли, 2009. 680 с.

³ Ковальчук М. Вмешательство трёх европейских держав России, Франции, Германии в условия Симоносекского договора 1895 г.: причины и последствия // Известия Восточного института, 2008. 49-61 с. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/vmeshatelstvo-treh-evropeyskih-derzhav-rossii-frantsii-germanii-v-usloviya-simonosekskogo-dogovora-1895-g-prichiny-i-posledstviya>. (Дата звернення: 17.11.2020).

⁴ Дацышен В. Г. Христианство в Китае: история и повседневность. Москва: Научно-образовательный форум по международным отношениям, 2007. 240 с.

Таким чином, сучасній російській історіографії притаманний цивілізаційний підхід, проте в силу обмеженого доступу до багатьох джерел, дослідники мають певні труднощі, адже залучення нових даних дозволило б вирішити велику кількість питань, які потребують уваги та вивчення.

Закордоння історіографія різноманітна та більш поширена. В. Ф. Майєр¹, завдяки великій кількості джерел детально дослідив розвиток взаємовідносин між Китаєм та іноземними країнами. Серед всіх закордонних праць необхідно виділити Фань Вэнь-ланя², Р. Крюгера³ Вони також детально вивчили історію китайської держави і надали потрібну для моєї теми інформацію. В. Т. Роу⁴ написав роботу, яка містить багато потрібної для моєї роботи інформації, про спробу реформування країни шляхом залучення іноземного досвіду. Р. Д. Сміт⁵ присвятив свою роботу опису та дослідженню китайської культури. Завдяки його інформації мені вдалося порівняти культуру, яка була до використання країною іноземного досвіду, та після.

Таким чином, вищезгадана література дала змогу ретельно дослідити потрібній мені матеріал для написання дипломної роботи та надала відповідь на всі необхідні питання. Краще за все необхідна інформація була висвітлені в працях західної та російської історіографії, що доводить актуальність теми в сучасному світі.

Аналіз джерел. Джерельну базу дипломної роботи можна розділити на дві групи:

- 1) Документи особистого походження;
- 2) Документи офіційного походження.

¹ Mayers W. F. Treaties between the empire of China and Foreign Powers together with regulations for the conduct of foreign trade, conventions, agreements, regulations etc. Shanghai: "North China herald", 1906. 354 с.

² Фань Вэнь-лань. Новая история Китая. Т. 1: 1849-1901. Москва: Издательство иностранной литературы, 1955. 600с.

³ Крюгер Р. Китай. История страны. Москва: Эксмо, 2008. 544 с.

⁴ Rowe W T. China's last empire the great qing. London: Cambridge. 2009. 369p

⁵ Richard J. Smith. The Qing Dynasty and Traditional Chinese Culture. Manhattan: Rowman & Littlefield Publishers, 2015. 625 p.

Документи офіційного походження представлені грамотами, листами, писемними угодами між Китаєм та іншими країнами, такими як Англія, США, Франція, Росія та Японія. Вони дозволяють краще зрозуміти тодішні події та є більш точними, ніж документи особистого походження, адже не є некоректними, через суб'єктивність автора.

Серед радянських видань необхідно відмітити «Сборник договоров и других документов по истории международных отношений на Дальнем Востоке (1843 – 1925)¹ та «Международная политика новейшего времени в договорах, нотах и декларациях»² які містять в собі доноси, телеграми, листи та домовленості тощо. Вони не тільки мають інформацію про події в Китаї того часу, а ще й дозволяють нам зрозуміти ставлення до нього з боку Франції, Росії, Англії та Японії. Матеріал в цих збірниках розміщений по тематичному принципу. Варто помітити, що ця група джерел найменше використана в дипломній роботі.

Документи особистого походження складають другу групу джерел. Велику цінність несе в собі праця Є. Є. Ухтомського³. Вона розповідає про події, які відбувалися в Китаї та на Сході, а також про ставлення країн Заходу до них. Окрім цього, автор закликає до союзу між Китаєм та Росією та наводить аргументи, які підкреслюють цю необхідність.

Щоденники та згадки С. Ю. Вітте⁴, Ю. Я. Соловйова⁵, та інших політичних діячів, дипломатів та військових містять інформацію про прийняті

¹ Сборник договоров и других документов по истории международных отношений на Дальнем Востоке (1843 – 1925)

² Ключковский Ю. В., Сабанин А. В. Международная политика новейшего времени в договорах, нотах и декларациях: От Французской революции до империалистической войны. Москва: Литиздат НКВД, 1925. 447с.

³ Ухтомский. Э. К событиям в Китае. Об отношениях Запада и России к Востоку. 1900.

⁴ Витте С. Ю. Воспоминания царствование Николая Второго: в 2 т. Т1. Берлин: Слово, 1922.
URL: http://militera.lib.ru/memo/russian/vitte_su2/index.html. (Дата звернення: 19.11.2020).

⁵ Соловьев Ю. Я. Воспоминания дипломата 1893-1922. Москва: Соцэкзиг, 1959. 415 с.
URL: http://dugward.ru/library/solovyev_diplomat/solovyev_vosp_diplomata.html#shanh. (Дата звернення: 18.11.2020).

керівництвом ті чи інші рішення, наслідки та ставлення автора до них. Проте, як вже було вищезазначено, варто відмітити, що джерела особистого походження не завжди об'єктивно відображають сутність подій, які відбувалися.

Важливими є праці П.С. Попова¹²³, в яких він описує стан китайської імперії напередодні проведення політики «самопосилення», реакцію на неї суспільства та плани іноземних країн щодо Китаю. К. А. Карл⁴ була наближеною до імператриці Цисі тож її свідчення є для нас дуже важливими, адже імператриця приймала багато рішень щодо використання іноземного досвіду разом з Лі Хунчжаном. П. Я. Пясецкий⁵ – російський лікар, який перебував в Китаї та досліджував стан медицини. Він надав характеристику та сприяв її розвитку. Х. Б. Морс⁶ займав посаду на таможні в імперії та у своїй роботі надає важливу інформацію про взаємовідносини між європейськими країнами та Китаєм.

Таким чином, тематичне та жанрове різноманіття джерел надає змогу відтворити велику кількість сторін політики «самопосилення» другої половини 1860 - середини 1890х років XIX століття, впливу іноземного досвіду на становище країни та внутрішні події.

¹ Попов П. С. Накануне реформ в Китае. // Вестник Европы, № 4. 1902.

URL: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/China/XX/1900-1920/Popov_P_S/nakanune_reform.htm (Дата звернення: 25. 03. 2021).

² Попов П. С. Реформационное движение в Китае. // Вестник Европы, № 9. 1897.

URL: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/China/XIX/1880-1900/Popov_P_S/reform_dviz_kit_I.htm (Дата звернення: 23. 04. 2021).

³ Попов П. С. Патриотическое движение в Китае. // Вестник Европы, № 10. 1898.

URL:http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/China/XIX/1880-1900/Popov_P_S/patriot_dviz_kitae_1898.htm (Дата звернення: 07. 03.2021).

⁴ Carl K. A. With the Empress Dowager of China. Forgotten Books. New York : The Century co, 1986. 386 p.

⁵ Пясецкий П. Я. «О санитарных условиях и медицине Китая». Москва: Универ. Тип.,1876. 68 с.

⁶ Morse H. B., The international relations of the Chinese Empire, vol. I, London, 1900. 810 с.

<https://archive.org/details/internationalrel01mors>

Методологія. Методологічна основа дослідження ґрунтується на прийнятих в сучасній історичній науці принципах історизму та об'єктивності. В ході написання моєї дипломної роботи були використані загальнотеоретичний та спеціальний методи дослідження, в тому числі історично-генетичний, системний, суб'єктивно - об'єктивний та історико - порівняльний. Вони допомагають прослідкувати еволюцію політики «самопосилення» та її здобутків в другій половині 1860 - середині 1890х років XIX століття, зміни, які були викликані завдяки їй та ставлення традиційного китайського суспільства до неї. В ході аналізу міжнародної політики та міжнародних відносин між Китаєм та країнами Заходу в другій половині 1860 - середині 1890х років XIX століття було враховано всі види впливу та співпраці згаданих країн. Окрім цього мною було використано історико-типологічний метод, який допоміг мені спростити роботу завдяки об'єднанні схожих фактів в одне явище або процес, що пришвидшило пошук інформації та необхідних джерел. Також варто згадати методи ретроспекцій та моделювання, за допомогою яких я отримала змогу детальніше проаналізувати події тих часів, шляхом відтворення їх в реальному часі.

Ціль та задачі дослідження визначили структуру моєї дипломної роботи. Вона складається з вступу, трьох розділів та висновків, в кінці розміщено список джерел та літератури.

РОЗДІЛ І. ВИКОРИСТАННЯ ІНОЗЕМНОГО ДОСВІДУ В НАУКОВО-ТЕХНІЧНІЙ СФЕРІ ПІД ЧАС ПОЛІТИКИ «САМОПОСИЛЕННЯ»

Протягом своєї багатовікової історії, Китай поважав лише свої порядки та традиції, а будь-які знання західних країн відмовлявся сприймати, та тим паче застосовувати на власному досвіді. Багато з дослідників, вважають, що саме збереження застарілих порядків керівництва країною та її залежне положення від інших держав, було справжнім гальмом на шляху до капіталістичного розвитку країни. Схожа ситуація відбувалася в Японії, яка була зачиненою від навколишнього світу, але під час «відкриття» була готовою до змін. Мабуть саме тому, Японія змогла досягти більшого успіху ніж Китай, хоча вона мала менше переваг¹.

Китайське суспільство вважало, що притаманна для його країни модель розвитку була найкращою в світі та не мала рівних. Проте слабкість та відсталість імперії порівняно з країнами Заходу була помітна неозброєним оком. Це доводило необхідність у проведенні політичних реформ. Олег Ефимович Непомнін в своїх роботах пише, що до середини ХІХ століття, через свою самоізоляцію країна взагалі майже не мала уяви про те, якими шляхами відбувається розвиток країн Заходу. Верховна влада вважала, що в цих державах панує варварство та невігластво, яке не зможе досягти такого рівня розвитку, як Китай, де всі закони узгоджені з поняттями науки та моралі².

В 1840-1842 роках відбувається перша «Опіумна» війна, а в 1856-1860 роках – друга. Ці події змінили хід історії, адже в результаті, через них китайська держава згідно з Нанкінською англо-китайською угодою від 29

¹ Латыпов Р.А Почему Китай и Япония ответили по-разному на вызов Запада в XIX веке? Преподавание истории в школе, 2002. С. 24

URL:https://dist.karazin.ua/moodle/pluginfile.php/29527/mod_page/content/27/%D0%9B%D0%B0%D1%82%D1%8B%D0%BF%D0%BE%D0%B2%20%D0%A0.%D0%90.%20_Pochemu_JAponija_i_Kitai_otvetili_po-gaznomu_na_vyzov_Zapada_v_KH_KH_v.pdf (Дата звернення: 13.10.2020).

² Непомнин, О. Е. Социально-экономическая история Китая. 1894— 1914 гг. Москва: Наука, 1980. С. 48-49.

серпня 1842 року була вимушена відкрити для Британії декілька своїх портів: «Его величество император Китая соглашается, что британским подданными с их семьями и предприятиями будет дозволено пребывать для осуществления их торговых целей без беспокойства и стеснений в городах Кантоне, Амое, Фучжоу, Нинбо и Шанхае¹».

Але цим все не обмежувалося і відкриття Китаю Англією продовжувалося. Це підтверджується Тяньцзінською угодою, яка була укладена між Китаєм та Англією 26 червня 1858 року, в результаті вищезгаданої другої «Опіумної» війни²: «Условлено, что, в дополнение к городам Кантону, Амой, Фучжоу, Нинбо и Шанхаю, открытых нанкинским договором, британские подданные могут посещать города и порты Нючжуан, Чифу, Тайван (Формозы), Сватоу и Цзюнчжоу (Хайнан). Им разрешается вести торговлю с кем они пожелают, приезжать и отъезжать по своему усмотрению с своими судами и товарами³».

Ці угоди поступово наближали кінець політики самоізоляції та перетворювали Китай на напівколоніальну державу в середині якої панував хаос. Завдяки цьому, в 1861 вся влада над країною перейшла до рук прихильників політики «Самопосилення», яка ознаменувала початок нової епохи в історії Китаю та направила його на сучасний шлях розвитку. Вона відбувалася в 1861 – 1895 роки і полягала в запозиченні знань та досвіду країн Заходу. Основоположником політики «запозичення західного досвіду» був

¹ Нанкинский англо-китайский договор о мире, дружбе, торговле, возмещении убытков и т. д. от 29 авг. 1842 г.

URL:http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/China/XIX/1840-1860/Sb_dog_Dal_vost/1-20/1.htm (Дата звернення: 15.10.2020).

² Сборник договоров и других документов по истории международных отношений на Дальнем Востоке (1843 – 1925)

³ Тяньцзиньский англо-китайский договор о мире, дружбе и торговле от 26 июня 1858 г.

:URLhttp://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/China/XIX/1840-1860/Sb_dog_Dal_vost/1-20/10.htm (Дата звернення: 12.10.2020).

вчений та діяч Вей Юань, який прагнув долати зовнішніх ворогів перебуваючи на одному рівні розвитку з ним та володіючи його знаннями¹.

Фен Гуйфень мав свою думку. Він вважав китайське суспільство кращим за інші, а іноземців називав варварами. Але він не заперечував про необхідність освоєння техніки західних країн, завдяки якій вони стали такими могутніми. Малося на увазі, що запозичено буде лише досвід цих країн, в основному військовий та технічний, але ідеологія при цьому мала залишатися чисто китайською².

В 1875 році одним із організаторів було сформовано основні складові, яких необхідно було досягти під час політики «Самопосилення». Ними стали: підготовка солдат, будівництво суден, будівництво арсеналів, отримання коштів на утримання військ, залучення до цих перетворень талановитих і вірних людей та підтримка з боку китайського суспільства, задля того, аби проводити політику запозичення іноземного досвіду якомога довше³.

Не дивлячись на те, що більша частина китайського суспільства не висловила підтримки, адже вважала, що цим самим зникнуть тисячолітні традиції, а влада над країною перейде у руки країн Заходу, вищезгадана політика все ж таки змогла провести певні зміни⁴. В той час як у світі завершувався процес розмежувань сфер впливу та колоніального розподілу між країнами-лідерами, китайське суспільство отримало змогу перейти на капіталістичний шлях розвитку, починає формуватися клас буржуазії, розвивається власна китайська промисловість.

Перш за все, мова йшла про технічні та наукові досягнення західних країн, а саме; вогнепальна зброя, парові судна, різноманітні боєприпаси тощо.

¹Каретина Г. С. Начальный этап модернизации Китая. Оценки китайских историков // Россия и АТР, 2007. С. 83.

²Непомнин.История Китая.Эпоха цин. Москва: Восточная литература, 2005. С 452.

³Каретина Г. С. Начальный этап модернизации Китая. Оценки китайских историков // Россия и АТР, 2007. С. 84.

⁴Wilkinson E. Chinese History: A Manual, Revised and Enlarged. London: Harvard university.2000. P.825.

Китайці вважали, що самі ці знання перетворили Америку, Англію та Францію на могутні держави. В 1861 році, в імператорському наказі було зазначено, що в підготовці військ необхідно брати курс на політику «Самопосилення»¹. Перш за все, автори наказу прагнули реформувати війська та зброю за європейським зразком, пояснюючи це тим, що так перетворення нададуть змогу боротися з ворогом на одному рівні і згодом перемогти його. Але окрім цього, прихильники політики «Самопосилення» ставили мету за допомогою могутньої зброї покінчити з повстаннями всередині країни, адже якщо миру не має в самій державі, то Китай не зможе процвітати та подолати зовнішню загрозу буде вкрай важко².

Проте у кожного була своя думка та свої причини для побоювань. В 1863 році, Лі Хунчжан вбачав у створенні могутньої зброї небезпеку. Він вважав, що ні в якому разі не можна дозволяти користуватися зброєю звичайним людям, адже у такому разі існує велика імовірність, що вона потрапить до рук агресивно налаштованих повстанців і тоді їм ніщо не завадить захопити владу.

Варто зазначити, що політика «Самопосилення» надала змогу розпочати в країні процес модернізації, або, як його ще називають процес «Вестернізації». Таким терміном в середині XX століття почали називати соціальні перетворення в азіатських країнах, що означало засвоєння на власній практиці західних досягнень та культури³.

¹Смирнова Н. В. Модернизация китайского общества в XIX — начале XX века. Петрозаводск: ПетрГУ, 2019. С. 8.

URL:https://elibrary.karelia.ru/docs/smirnova/modern_kitaysk_obschestva_v%20XIX_nach_XX_v/total.pdf (Дата звернення: 13.10.2020).

²Гальперин М. С. Бюрократия и политика «самоусиления» в Китае (1862 – 1894 гг.) // Ученые записки Комсомольского-на-Амуре государственного университета, 2010. С. 18.

URL: [http://www.uzknastu.ru/files/pdf/III-2\(3\)2010/16-23.pdf](http://www.uzknastu.ru/files/pdf/III-2(3)2010/16-23.pdf) (Дата звернення: 13. 10. 2020).

³Смирнова Н. В. Модернизация китайского общества в XIX — начале XX века. Петрозаводск: ПетрГУ, 2019. С. 8.

URL:https://elibrary.karelia.ru/docs/smirnova/modern_kitaysk_obschestva_v%20XIX_nach_XX_v/total.pdf (Дата звернення: 14. 10. 2020).

Лише після ліквідації повстання тайпінів – основної загрози династії Цин – виник інтерес до розвитку власної промисловості. В 1865 році Лі Хунчжан вважав, що основною метою політики «запозичення закордонного досвіду» є виготовлення власного устаткування для підприємств. Цзен Гофань та Цзо Цзунтан наголошували на необхідності будівництва кораблів за зразком європейських країн, адже це дозволило би процвітати китайській імперії¹.

Як вже було зазначено, політика «Самопосилення» мала мету створити в китайській імперії власну промисловість за зразком західних держав. В першу чергу малися на увазі воєнні підприємства, а саме арсенали, корабельні верфі, патронні та порохові заводи, які в майбутньому мали постачати війська гарматами, рушницями та іншими необхідними матеріалами для боротьби з повстаннями та для посилення могутності держави.²

Тож якщо йти по порядку, то необхідно зазначити, що перший сучасний арсенал був створений у 1861 році Цзен Гофанем у місті Аньцин³. Спеціалізація цього арсеналу полягала у виготовлення пороху, патронів, снарядів та навіть парового судна для військових. Проте варто зазначити, що на даному етапі лідируючі позиції все ще займала ручна техніка виготовлення продукції, а не машинна.

В 1862 році Лі Хунчжаном, за схожим зразком було створено арсенал в Шанхаї. На ньому, як і на попередньому, виготовлялися порох та патрони. Керівну посаду займав англієць, адже не рідко, для швидшого розвитку підприємств залучали спеціалістів з інших країн. В 1865 році, цей арсенал був об'єднаний з заводом, на якому виготовляли зброю. Він був побудований

¹ Тихвинский С.Л. (ред.). Китай и соседи в новое и новейшее время. Москва: Наука, 1982. С. 56.

²Непомнин.История Китая.Эпоха Цин. Москва: Восточная литература, 2005. С. 428.

³Непомнин О. Е. Социально-экономическая история Китая 1894-1914 гг. Москва: Наука, 1980. С. 91.

іноземцями в 1858 році та згодом його було викуплено китайським керівництвом¹.

Згодом, частина арсеналу з Шанхаю була перенесена до міста Сучжоу, яке було звільнене від тайпів. Окрім патронів та пороху, в Сучжоу також виготовлялися станки та машини, які були привезені туди англійським капітаном Осборном. Він прагнув ремонтувати кораблі для китайської держави та устатковувати їх боєприпасами. З 1864 року, арсенал в Сучжоу почав виготовляти окрім патронів, снаряди та вибухівку. Вся зброя, яка була вироблена на вищезгаданих підприємствах використовувалася проти повстань та селянських війн².

Було прийнято рішення, на основі цих двох арсеналів утворити «Головне управління Цзяннаньським арсеналом», яке керувало найкрупнішими тогочасними воєнними арсеналами циньської імперії. Саме в Сучжоу в 1868 році був запущений перший гігантський пароплав, який виготовили в китайській імперії. Але через деякий час, арсенал було переведено із Сучжоу до Нанкіну, де утворилося «Цзинліньське управління арсеналу».

Вище керівництво не могло знаходитися в стороні від розбудови промисловості. В 1867 році Чжилі Чунхоу побудував в Тянцзині механічні майстерні. Лі Хунчжан згодом зайнявся їх розширенням відкривши ще чотири цехи, використовуючи на це кошти з казни. В 1875 році Дін Баочжен побудував «Шандунські механічні майстерні». Можна сказати, що завдяки політиці «Самопосилення» відбулося укріплення армії та поява необхідних матеріалів власного виробництва.³

Що стосується суднобудівництва, то ця галузь також активно розвивалася. В 1864 році Цзо Цзунтан заснував верф в Ханьчжоу, але в 1866

¹Гальперин М. С. Бюрократия и политика «самоусиления» в Китае (1862 – 1894 гг.) // Ученые записки Комсомольского-на-Амуре государственного университета, 2010. С.20.

²Бокщанин А. А., Непомнин О. Е., Степугина Т. В. История Китая. Древность, Средневековье, Новое время. Москва: Восточная литература, 2010. С. 392.

³ Непомнин.История Китая.Эпоха цин. Москва: Восточная литература, 2005. С. 429.

році він прийняв рішення перенести її в район Фучжоу, де він створив управління по суднобудуванню. Верф продовжувала розширюватися та згодом стала найкрупнішою в Китаї¹. Вона керувалася за допомогою спеціалістів з Франції.

В інших містах відбувалися схожі процеси. За ініціативами місцевих військово-феодальних об'єднань, розвиток промисловості відбувався в швидких темпах. Таким чином, нові арсенали поступово з'явилися у Ланьчжоу, Тяньцзині, Сіані, Гуаньчжоу тощо.

В 1860-х роках, перші промислові підприємства, а саме арсенали та судноверфі продовжували розширюватися та процвітати. Обсяг їх виробництва дедалі зростав. Варто відмітити, що до початку ХХ століття, загальна кількість нових підприємств досягала двадцяти одиниць. На них працювали тисячі працівників. Їх продукція за якістю була не гіршою ніж в європейських країнах, проте, якщо порівнювати ефективність праці, то вона була нижчою ніж в західних країнах. Так наприклад арсенал з виготовлення гвинтівок «Маузер» в провінції Хубей, витрачав на виготовлення однієї одиниці товару часу в сім разів більше, ніж в Німеччині. Можливо це пояснюється становищем працівників, які знаходилися в страшних умовах².

Російські мандрівники, які мали змогу побувати на таких схожих китайських підприємствах відзначали, що продукція, яку виготовляють працівники є не гіршою ніж європейська. Проте самі працівники там виглядають значно гірше, ніж в країнах заходу, адже вони знаходяться в страшенній експлуатації. Мало їдять, працюють багато часу та практично не відпочивають.³.

¹ Никифоров В. Н. Очерк истории Китая. II тысячелетие до н. э. – начало XX столетия. Москва: Институт Дальнего Востока, 2002. С. 349.

² Дельнов А. А. Китайская империя. От Сына Неба до Мао Цзэдуна. Санкт-Петербург: Алгоритм, 2013. С. 109.

URL: http://loveread.ec/read_book.php?id=53350&p=109 (Дата звернення: 03.11.2020).

³ Пясецкий П. Я. «О санитарных условиях и медицине Китая». Москва: Университетская типография, 1876. С. 38.

Звичайно, що іноземці прагнули мати власну промисловість в Китайській державі, адже це було вигідно з економічної сторони та вони мали багато зав'язків в своїх країнах, що допомагало розвитку справи. Тож не дивно, що багато з них будували на території китайської імперії заводи та підприємства¹. На своєму рахунку вони мали близько ста підприємств, таких як судноверффі, заводи з виготовлення шовку, тканини, газові фабрики тощо. Популярними також вважалися підприємства з виготовлення чаю, адже ця галузь в усі часи цінувалася в світі.

В 1872 році, Лі Хунчжан заснував «Китайську купецьку пароплавну компанію» в яку було залучено іноземний та китайський капітал. В 1877 році ця компанія закупила у американської пароплавної компанії, яка існувала в китайській імперії з 1862 року, 18 пароплавів. Таким чином, до 1880 року «Китайська купецька пароплавна компанія» налічувала 29 судів. Для того, щоб мати змогу забезпечувати їх вугіллям, в 1878 році було створено «Кайпінську вугільну кампанію». Державні кошти Лі Хунчжан використовував також під час будівництва необхідних для зв'язку телеграфних ліній.

Для того аби мати змогу доставляти вугілля з шахт до портів, Лі Хунчжан висловив ідею про створення залізничної дороги². Він прагнув це робити за державні кошти для отримання яких, створив «Управління залізничними дорогами Північного Китаю». Але в будівництво залізниці було залучено також іноземний капітал, адже країни Заходу бачили у будівництві на території Китаю залізниць власну вигоду³. Чиновники, які підтримували ідею про будівництво залізничного транспорту наголошували на тому, що це дозволить китайській імперії врятуватися з того становища, в якому вона знаходилася та сприятиме її розквіту. Центральна влада ж навпаки вбачала в

URL: https://rusneb.ru/catalog/000199_000009_003589782/ (Дата звернення: 27. 10. 2020).

¹Бокщанин А. А., Непомнин О. Е., Степугина Т. В. История Китая. Древность, Средневековье, Новое время. Москва: Восточная литература, 2010. С. 389.

²Меліксетов. Історія Китаю. Москва: Высшая школа, 2002. С. 337.

³Васильев Л. С., Лапина З. Г., Меликсетов А. В., Писарев А.А. История Китая. Москва: Изд.-во МГУ «Высшая школа», 2002. С. 452.

будівництві іноземних залізничних доріг виникнення масового безробіття та знищення звичного укладу життя.

Перша китайська залізнична дорога – Тансюй - була прокладена англієм Кіндером в 1881 році. Її призначення полягало в перевезенні вугілля. До кінця 80х років у такий спосіб вугілля з шахт постачалося до необхідної території швидше ніж в інший спосіб. Це дозволило країні припинити закупівлю вугілля з інших країн, а саме з Японії. Тож цинське керівництво переконалося в тому, що залізничні дороги є необхідною та корисною справою¹. Проте влада вважала, що будівництво доріг слід виконувати самостійно, але з використанням іноземних технологій. Використання іноземного капіталу також дозволялося. Після війни 1884-1895 року розвиток залізничних доріг почав сприйматися як необхідна умова для розвитку економіки країни, її військових сил, промисловості тощо.

Як вже зазначалося вище, китайське суспільство неохоче сприймало політику «запозичення іноземного досвіду», тож сучасні технології виробництва вони також заперечували. Багато де збереглися традиційні методи виробництва. Народ бачив, що через втручання іноземців, корупцію та кредити з-за кордону – становище країни дедалі погіршувалося. Люди починали протести. Показовою є ситуація з будівництвом доріг, коли протестанти дійшли до того, що вбивали працівників пояснюючи це тим, що інженери своїми діями знищували природну енергетику та порушували спокій загнблх².

Чесні підприємці не мали ніякого захисту від свавілля чиновників. Їх нібито навмисно виживали та змушували підпорядковуватися підприємцям, які створювали власну монополію на виробництво, знищуючи таким чином

¹ Пиатрович А. А. Особенности развития железных дорог Китая и армогрунтовых сооружений удерживающих сооружений земляного полотна. Хабаровск: ДВГУПС. 2014. С. 19.

² Дельнов А. А. Китайская империя. От Сына Неба до Мао Цзедуна. Санкт-Петербург: Алгоритм, 2013. С. 110.

URL: http://loveread.ec/read_book.php?id=53350&p=109 (Дата звернення: 05.11. 2020).

чесних конкурентів¹. Така доля могла спіткати навіть відомих діячів, наприклад як Чжан Цзяня. Замість того, аби самостійно відкривати власне підприємство, він був змушений шукати покровителів, які були пов'язані з діячами країн Заходу. Саме завдяки цим людям, які разом з іноземними капіталістами грабували китайську казну, відбувалася закупівля з інших країн зброї, машин, пароплавів, устаткування, сировини та іншого для підприємств, які з'являлися в ході політиці «Самопосилення»².

Лі Хунчжан вбачав у закупці матеріалів з-за кордону власну вигоду. Саме тому він наголошував, що потрібно й надалі продовжувати постачати необхідне з інших країн, а не виробляти в самому Китаї³. Навіть на посади він вибирав не китайців, а іноземних інженерів та радників, в основному німців. В 1885 році в його підпорядкуванні знаходилося 124 німецьких офіцера⁴. Лі Хунчжан прагнув створити власний військово - морський флот. Завдяки йому він прагнув захищати власні судна «Китайської купецької пароплавної компанії».

В 1882 році Північний та Південний флоти мали в загальній сумі 22 бойових судна. Проте їх не можна вважати ідеальними, адже вони мали різних устав, різну форму матросів та офіцерів, різні прапори та сигнали. Флот, який знаходився в такому становищі не міг вистояти у китайсько-французькій війні та зазнав поразки. Ци Сі, яка не бажала брати на себе відповідальність за провал, звинуватила в усьому Лі Хунчжана, через що його відсторонили від посади⁵.

¹Ефимов Г. В. Очерки по Новой и Новейшей истории Китая. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1951. С. 89.

² Меліксетов. Історія Китаю. Москва: Высшая школа, 2002. С. 338.

³ Бокшанин А. А., Непомнин О. Е., Степугина Т. В. История Китая. Древность, Средневековье, Новое время. Москва: Восточная литература, 2010. С. 411.

⁴ Цвык А. В. История становления и развития китайско-германских отношений в XVIII – середине XX вв. // Вестник Российского университета дружбы народов, 2016. №1. С. 67.

⁵ Непомнин. История Китая. Эпоха цин. . Москва: Восточная литература, 2005. С. 472.

Після поразки в війні з Францією, в 1885 році, було видано наказ про створення канцелярії з військово-морських справ. Її було довірено очолити князю Гуну. Але вона проіснувала недовго, адже в 1888 році кошти, які були передані на закупівлю судів, було перенаправлено на будівництво літнього палацу за містом для імператриці Ци Сі. В 1893 році канцелярія припинила своє існування.

Флот, не був об'єднаний під командуванням однієї особи та не підготувався до бойових операцій. Воєнне командування було без досвіду. Судна, які закуплялися з-за кордону, та ті, що вироблялися в китайській імперії мали різне устаткування та часто навіть не мали необхідних боєприпасів. Через це він був зовсім не готовим до китайсько-японської війни і був повністю розгромлений¹.

Що ж стосується науки, то справа також не стояла на місці. Безперечно, що верхівка влади розуміла, що ця сфера є необхідною для існування китайської імперії та для співпраці з країнами Заходу. Тож розпочати вирішили з відкриття в Пекіні «Школи іноземних мов», мета якої полягла у підготовці дипломатів, які мали б вести перемовини з іншими країнами світу². Тут викладалися англійська, російська, французька, при чому вчителями були справжні носії вищезгаданих мов. Це робилося для того, аби учні з джерел вивчали мову та володіли нею досконально. Але ця школа не була для всіх верств населення³. До неї приймали лише обраних юнаків, які були нащадками завойовників Китаю. Ли Хунчжан у 1863 році запропонував відкрити схожі школи для вивчення іноземних мов у Шанхаї та Гуанчжоу.

Окрім шкіл для іноземних мов, існувала необхідність у кадрах для судобудувальних верфей та судокерування. В 1866 році, Цзо Цзунтан

¹ Симоновская Л.В. Юрьев М. Ф. История Китая с древнейших времен до наших дней. Москва: Наука, 1974. С. 217.

² Гальперин М. С. Бюрократия и политика «Самоусиления» в Китае (1862 – 1894 гг.) // Ученые записки Комсомольского-на-Амуре государственного университета, 2010. С.20.

³ Mayers W. F. Treaties between the empire of China and Foreign Powers together with regulations for the conduct of foreign trade, conventions, agreements, regulations etc. Shanghai: "North China herald", 1906. P. 172.

висловив свою думку з цього приводу на меморандумі і запропонував відкрити школу у Фучжоу. В 1879 році Лі Хунчжан в Тяньцзині відкрив мінно-торпедну школу. На цьому процес відкриття нових закладів не зупинився¹. В 1880 році було відкрито телеграфну школу, для покращення зв'язку та спілкування; в 1881 році військово-морське училище, а в 1885 році – військове училище тощо.

На мою думку важливими змінами стало вирішення питання про створення у Пекінській школі факультету математики та астрономії. Це кардинально перечило конфуціанському вченню, згідно з яким, математика та астрономія не являлися науками, а вважалися недостойними ремеслами. Тож це питання викликало протести серед консервативно налаштованого населення. Во Жень, який був приближеним до імператорського двору гостро висловлювався з цього приводу, а також не підтримував ідею вчителів – іноземців, адже вважав їх ворогами. Проте, варто відзначити, що факультет все ж таки був відкритий, але його учням, на відміну від інших сфер, ніяких керівних посад не надавалося.

В 1872 – 1875 роках відбулася грандіозна подія : було вирушено відрядити на навчання до США 120 юнаків з китайської імперії². Але вже у 1881 році їм було наказано повернутися на батьківщину через побоювання влади, яке вважало, що молодим людям легко задурманити мізки європейською культурою. Китайське керівництво почало вважати, що молоді люди можуть захопитися західними порядками та вважатимуть їх кращими ніж рідні китайські. Та все ж таки, ця поїздка за кордон не була єдиною. В 1877 році випускники суднобудівної школи у Фучжоу були відправлені на стажування, яке мало тривати три роки³.

¹ Тихвинский С.Л. Китай и соседи в новое и новейшее время. Москва: Наука, 1982. С. 95.

² Гальперин М. С. Бюрократия и политика «Самоусиления» в Китае (1862 – 1894 гг.) // Ученые записки Комсомольского-на-Амуре государственного университета, 2010. С. 20.

³ Т.А. Бычкова. Страны Азии на пути от традиционного общества к индустриальному (XVII – начало XX в.). Томск: Издательский дом Томского государственного университета, 2014. С. 109.

Політика «Самопосилення» потребувала багато нових кадрів. Мова йдеться про перекладачів, штурманів, дипломатів, суднобудівників, механіків, моряків, медиків тощо. Саме таких спеціалістів виховували новостворені навчальні заклади. Вони продовжували виникати та розповсюджувалися у нових містах. В 1880 році в Гуанчжоу було відкрито школу західних наук. Разом з популярними європейськими дисциплінами в таких школах викладалися й традиційні китайські.

Проте, як не дивно, але випускникам таких закладів було досить важко знайти роботу за дипломом, адже він так і не був зрівняним з традиційними китайськими екзаменами і не мав привілей у разі претендування на керівну посаду. Тож не дивно, що здібна молодь оминала подібні навчальні установи, адже не бачила в них перспективи та сенсу. Попри бажання керівництва, щоб у подібних закладах навчалися лише здібні та нащадки засновників Китаю, які не бачили у цьому сенсу, такі навчальні заклади виявилися переповненими дітьми купців та ремісників, що сприяло формуванню науково-технічної інтелігенції.

Взагалі, варто відмітити, що все населення китайської держави в ті часи поділяється на два типи – вчені та не вчені. При тому, якщо перші, мають право на отримання державних керівних посад, то другі – займаються торгівлею, ремеслом, землеробством тощо¹.

Також задля більш ширшого розповсюдження використання іноземного досвіду та кращому сприйнятті його сутності та західних досягнень, керівництвом було прийнято рішення про переклад популярних іноземних книг на китайську мову. Перш за все це стосувалося літератури, корисної для промисловості, наприклад та, в якій мова йшла про виготовлення зброї, суден та вибухових речовин. З 1870х років в китайській імперії почали випускатися

¹ Пясецкий П. Я. «О санитарных условиях и медицине Китая». Москва: Университетская типография, 1876С. 36

URL:https://rusneb.ru/catalog/000199_000009_003589782/ (Дата звернення: 27. 10. 2020).

перші газети. Спочатку вони були іноземного походження, а згодом розпочали з'являтися китайські¹.

Для викладання у школах в імперії не вистачало освічених викладачів та спеціалістів в певній галузі. Для того, аби набути такі кадри, китайці вирушали на навчання за кордон, а потім поверталися на батьківщину та викладали набуті знання своїм учням. Перший такий випадок був зареєстрований в 1854 році, коли в Китай з США повернувся студент². Саме туди в першу чергу відправлялися шукачі іноземних знань. Вони старанно вчилися в чужій країні та щоб вони не забували про батьківщину їм проводили різноманітні збори, на яких зачитували накази імператора. З 1877 року китайська молодь отримала змогу їздити на навчання до Лондону, де вони навчалися корабельним справам. З року в рік кількість предметів, можливих для вивчення та спеціальностей збільшувалася³.

В Китай приїжджали делегації з багатьох країн. Якщо спочатку їх приймали не охоче, то з часом влада почала миритися та бачити в цьому користь. В 1866 році князь Гун прийняв пропозицію посольств та дозволив відправити першу делегацію китайців. Вони прожили певний час в різних країнах, робили помітки про побачене а потім переповідали отриману інформацію китайським чиновникам. Такий досвід виявився корисним і незабаром після першої делегації відправилися друга. Такі події посприяли відкриттю посольств в країнах Заходу – Британії, Росії, Німеччині, Іспанії Америці, Японії тощо⁴.

¹ Непомнин.История Китая.Эпоха Цин. Москва: Восточная литература, 2005. С. 452

² Крюгер Р. Китай. История страны. Москва: Эксмо. 2008. С. 477.

³ Каретина Г. С. Начальный этап модернизации Китая. Оценки китайских историков. // Россия и АТР, 2007. С. 88.

⁴ Дельнов А. А. Китайская империя. От Сына Неба до Мао Цзэдуна. Санкт-Петербург: Алгоритм, 2013. С. 110.

URL: http://loveread.ec/read_book.php?id=53350&p=109 (Дата звернення: 15. 11. 2020).

Окрім перекладачів та дипломатів, для співпраці з іншими країнами було створено керівництво морськими митницями в портах, відкритих для торгівлі¹. Керівні посади займали англійці, а до 1975 року на схожих посадах перебувало близько півсотні іноземців. Відомим керівником митниць був англієць Харт, який задля покриття величезних розтрат брав кредити у іноземних банків². Згодом з нього почали брати приклад інші керівники і так само брали гроші в займ³.

Однією з особливостей того часу стала місіонерська діяльність в китайській державі. Про неї було створено багато публікацій, адже ця тема цікавила дослідників з усього світу. До 1860 року на місцях відкритих для іноземців портів, існувало 17 протестантських місіонерських організацій, а до 1867 року налічувалося близько 48 протестантських місій та 233 католицьких місіонера.

Проте їх діяльність не вінчалася особливим успіхом. В католицьку віру перейшло 700 тисяч китайців, в протестантську – 100 тисяч, при чому люди, які прийняли іншу віру побоювалися показувати це суспільству, адже боялися засудження⁴. До християнських місіонерів ставилися з особливою неповагою. В китайській імперії існувала приказка «одним християнином більше – одним китайцем менше». Вона яскраво відображала ставлення китайського суспільства до іноземної віри та до тих, хто внадився до неї. Нерідко зустрічалися картини, на яких християн зображали свинями та вважали садистами⁵.

¹ Бугрова. М.С. Роберт Харт и Китайские Морские таможни // Известия Восточного института, 2006. С. 61

² Крюгер Р. Китай. История страны. Москва: Эксмо. 2008. С. 479

³ Foster Hall. B. E. The Chinese Maritime Customs: An International Service, 1854-1950. Bristol: printed and published at the university of bristol P. 18.

⁴ Мартинов Д. Е. Иностранные миссионеры в Китае XIX – начала XX в.: специфика деятельности (на примере провинции Шаньдун) // Филология и культура, 2008.С. 2.

⁵ Дельнов А. А. Китайская империя. От Сына Неба до Мао Цзэдуна. Санкт-Петербург: Алгоритм, 2013. с. 111
URL: http://loveread.ec/read_book.php?id=53350&p=109 (Дата звернення: 21.11.2020).

В ході своєї діяльності, вони не раз вдавалися до незаконних дій. Так наприклад задля створення власних церков вони захоплювали традиційні китайські храми. Китайське суспільство, яке й так не підтримувало діяльність місіонерів та не сприймало християнську віру, було обурене такими вчинками іноземців та часто розпочинало повстання¹. Разом з населенням, проти поширення християнської діяльності та політики капіталістичних держав стосовно Китаю виступали також шеньши, які були прихильниками конфуціанства. Вони боялися втратити свій вплив та прагнули зберегти традиційну китайську культуру².

Одними з найкрупніших повстань є події 1862 року в провінціях Цзянси та Хунань та події 1868 року в Яньчжоу. 1868 – 1869 роки, в долині річки Янцзи та в Тайвані місцеве населення зруйнувало велику кількість протестантських та католицьких будівель³. В цей самий період, схожі повстання відбувалися в багатьох містах. Жахливими є події червня – липня 1870 року в Тяньцзині. Під час цього виступу було вбито місіонерів та тяньцззького консула⁴. Це викликало занепокоєння у влади. Представники політики «Самопосилення», які займалися розслідуванням цього повстання, суворо розправилися з його учасниками. Цзен Гофань визнавав, що французи поводитися негідно та вважав, що повинен зробити все можливе задля вирішення цього конфлікту.

Місіонери займалися не лише залученням на свою сторону нових вірян та будівництва власних церков. Окрім цього вони немало зробили для

¹ Ухтомский. Э. К событиям в Китае. Об отношениях Запада и России к Востоку. Санкт-Петербург: Паровая скоропечатня «Восток». С. 72.

² Тихвинский. С. Л. Политика «Самоусиления» — средство подавления народного недовольства в цинском Китае С. 69.

URL: http://www.orientalstudies.ru/rus/images/pdf/journals/SNV_11_1971_10_tikhvinsky.pdf (Дата звернення: 21.11.2020).

³ С. Л. Тихвинский. Политика «Самоусиления» — средство подавления народного недовольства в цинском Китае. Москва: Наука, 1971. С. 70.

⁴ Ефимов Г. В. Очерки по Новой и Новейшей истории Китая. Москва: Госполитздат, 1951. С. 82.

покращення становища життя. Близько тисячі шкільних закладів нового зразка було відкрито їх зусиллями¹. Для людей, яким не було що їсти, відкривалися спеціальні пункти видачу продуктів та їжі. Були й ті, хто допомагав китайським жінкам боротися за їх права, адже як відомо, жінки в китайському суспільстві протягом всієї історії не мали ніяких прав. Завдяки цьому, вдалося досягти відміни звичаю бинтування ніг, який шкодить здоров'ю представниць прекрасної статі².

Немало уваги вони приділяли розвитку медицини в китайській державі, сподіваючись тим самим залучити на свою сторону нових прихильників. В 1883 році місіонер Дж. Росс та Дугалд Крісті на куплених ділянках почали будівництво госпіталей та лікарень. Відкривалися приюти, центри для глухих та німих, безкоштовно роздавалися ліки. Існували навіть центри для людей, які страждають від залежності опіумом³. Ті місіонери, які добре розумілися на медицині займалися навчанням китайців як правильно лікувати. Вони часто вели перемовини з чиновниками про санітарний стан та про необхідність змін в області медицини.

Отже, як висновок можна сказати, що іноземний досвід дуже сильно вплинув на науку та технічний розвиток китайської імперії. Відбулося багато змін. В технічній галузі, завдяки запозиченню іноземного досвіду, було створено суднобудівельні верфі, пароплавні компанії, арсенали з виготовлення зброї, пороху, вибухових речовин, з'явилося машинне виготовлення продукції, створено військовий флот. Армія була реорганізована за європейським зразком. Поява пошти, телеграфу та залізничних доріг стали справжнім досягненням для китайської імперії.

¹ Лапин. П. А. Образовательная политика иностранных религиозных организаций в Китае в поздние годы династии Цин// Гуманитарные исследования в Восточной Сибири и на Дальнем Востоке, 2018. С. 65

² Дельнов А. А. Китайская империя. От Сына Неба до Мао Цзэдуна. Санкт-Петербург: Алгоритм, 2013. с. 111.

URL:http://loveread.ec/read_book.php?id=53350&p=109 (Дата звернення: 22. 11.2020).

³ Дацышен В. Г. Христианство в Китае: история и современность. Москва: Научно-образовательный форум по международным отношениям, 2007. С. 121.

Що стосується наукової сфери, то важливими досягненнями стали створення школи, де вивчалися іноземні мови, поїздки китайських юнаків на навчання за кордон, поява бюро з перекладів, діяльність місіонерів, відбувся розвиток медицини. Рівень навчання китайського суспільства покращувався. Особливо створення навчальних закладів вплинуло на виникнення нового шару – науково-технічної інтелігенції.

Загалом, відбулося багато подій та змін, які здаються здатними покращити становище країни та мають сприяти розквіту держави. Але в китайській імперії, досягнення виявилися слабкішими ніж кризове становище, в яке потрапила країна після непослідовного проведення політики «Самопосилення». Важливу роль в цьому займає невідповідність китайського суспільства, яке неохоче сприймало запропоновані керівництвом зміни, за рахунок залучення досвіду країн Заходу та різко реагувало на події. Також немалу роль зіграла корупція чиновників, які наживалися за рахунок державної казни та іноземних займів, що довело країну до стану бідності. Можна також сказати про те, що чиновники іноді досить неуважно сліdkували за подіями та не втручалися в вирішення проблем. Варто згадати флот, який після французко-китайської війни показав, що є неієздатним і потребує реформування. Але це було проігноровано і в ході японсько-китайської війни флот був розгромлений, а політика «Самопосилення» припинила своє існування.

РОЗДІЛ II. КИТАЙ І ЗАХІДНА КУЛЬТУРА

Протягом всього свого існування Китай характеризувався як загадкова та незрозуміла для європейської людини країна. Він мав власну культуру та традиції, які оберігалися його населенням багато віків. Навіть в наш час культура східних країн викликає захоплення та повагу. Тож не дивно, що європейські держави та країни Заходу постійно прагнули проникнути до китайської імперії та дослідити її багатовікову культуру. Думка про культурне співробітництво між Китаєм, європейськими та західними країнами виникла вперше починаючи з другої половини XIX століття завдяки розширенню їх зв'язків і залишалася активною до початку XX століття.

В XIX столітті було покладено кінець політиці самоізоляції Китаю, яка захищала країну від іноземного впливу. Таким чином для всього світу стали доступними література, музика, мистецтво, знання, відкриття та інші надбання держави. До цього часу вся культура китайської імперії ґрунтувалася на традиціях, які склалися за часів правління попередніх династій. Перш за все мова йде про традицію за якою надавалися державні посади. Всі бажуючі вступити на них мали складати екзамен, який показував їх рівень знань. Завдяки цьому чиновниками ставали високоосвічені люди¹.

Після поразки Китаю у Другій опіумній війні в Пекіні було відкрито дипломатичні представництва країн-переможців, завдяки чому їх громадяни мали змогу торгувати та вільно пересуватися по всій китайській державі. Окрім цього, в травні 1858 року, імператор відмовлявся від лівого берегу Амура на користь Росії². Ця подія посіяла сумнів у китайського народу

¹ Лапин П. А. Упразднение системы государственных экзаменов (кэцзюй) в Китае в поздние годы династии Цин: социально-политическое и культурно-образовательное значение. // «Общество и государство в Китае». 2016. С. 73.

² Айгунский договор между Россией и Китаем о границах и взаимной торговле. 1858 г.

URL: <http://nik2nik.ru/node/64> (Дата звернення: 28. 01. 2021)

стосовно керівництва. Через це було розпочато процес кризи державної ідеології, в основі якої був принцип – «Китай в оточенні варварів»¹. Держави, які до цього корилися китайській імперії усвідомили свою силу та змогли укріпити свої позиції. Варто зазначити й те, що іноземці змогли зацікавити китайське суспільство своїми ідеями, культурою та традицією, що ще більше підсилювало бажання серед китайців до нових змін.

Західна культура почала проникати в середину країни разом з християнськими діячами. Вони пропагандували нові погляди на життя, нові релігійні переконання та нові свята. Так наприклад з діяльністю місіонерів можна пов'язати появу таких європейських свят як Різдво, День Матері, День всіх святих тощо. Як вважають дослідники, місіонерство було засобом підкорення китайської імперії капіталістичними державами. Але існує й інша думка, яка полягає в тому, що воно позитивно вплинуло на китайську культуру й зробило вагомий внесок в її розвиток за європейськими традиціями².

За часів правління імператриці Цзісі, в країні розпочинаються реформи, виникають нові гуртки. Гострим на той час є питання про ухвалення нової мови³. Варто відзначити, що кінець XVIII – перші десятиріччя XIX століття вважаються періодом занепаду китайської культури. Це можна пояснити тим, що країна перейшла на феодалний шлях розвитку та була учасником багатьох війн з колоніальними державами. В середині XIX століття відбувається важлива подія, яку прийнято вважати переломним моментом в культурному житті – тайпінське повстання, ідеї та мета якого дуже вплинули на суспільну свідомість китайського народу⁴.

Цей процес не оминув літературу. Китайська література почала розповсюджуватися світом та отримувати світове визнання в XVII – XVIII

¹ Васильев Л.С. История Востока: Учеб. по спец. "История". Москва: Высш. шк., 1994. Т. 2. 235 с.

² Бофей Шань. Влияние западной праздничной культуры на традиционную культуру Китая: история и современность // Общество: философия, история, культура, 2018. С. 2.

³ Кузнецов В.С. Императрица Цы Си // ВИ. 2003. № 12. С. 73.

⁴ Харнский К. Китай с древнейших времен до наших дней. Хабаровск-Владивосток: Книжное дело, 1927. С.375.

столітті. В країні почали видаватися історичні праці, енциклопедії, які за змістом були навіть кращими та змістовнішими за європейські. В XIX столітті Китай, як нам вже відомо, був підвержений впливу іноземних країн та їх досвіду. Це вплинуло на традиційний світогляд китайських митців та мислителів. Багато авторів в своїх книгах висловлювали думку, що така співпраця з «варварами» може пагубно сказатися на становище китайської культури та країни.

Іноземний дослідник китайської імперії Ерлінг Агой впустив публікацію в якій досліджував іноземний вплив на державу. Він ознайомився з багатьма працями китайських істориків та авторів і виділив довідник, випущений в другій половині XIX століття. Цей довідник сподобався йому тим, що містив в собі різноманітні погляди на співпрацю імперії з іноземцями. Велику частину цієї роботи складає характеристика країн, досвід яких було запозичено китайським керівництвом. Велика увага присвячується розділу, який стосувався католицизму в Китаї, впливу іноземців на культуру та порівняння китайського та західного календарю¹.

В літературі та мистецтві перевагу продовжували надавати таким жанрам, як; традиційний пейзаж китайської природи, регламентовані вірші. Навіть наративна проза, яка завжди вважалася в Китаї зрозумілим для простих людей видом літератури, поступово отримала розважальний та пригодницький характер, а не критикувала соціальну нерівність.

Література, яка була написана до XX століття вважається класичною. Вона була створеною на давній мові під назвою «Веньянь», яка відрізнялася від повсякденної розмовної. Та, яка була створена пізніше – називається новою та новітньою². Дуже часто літературні твори стосувалися політичного питання та становища країни. Так наприклад Цзен Пу у своєму романі «Квіти

¹ Старовойтова Е. О. Образы иностранцев в традиционном китайском лубке конца XIX - начала XX века. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский Государственный университет, 2019. С. 32.

² Титаренко М.Л. Кобзев А.И. Духовная культура Китая. Т. 3. Литература, язык и письменность. Москва: Восточная литература, 2008. С. 16

в морі зла» всю свою увагу приділяє опису Росії, Японії, Німеччини та Китаю, а також – визвольному руху в В'єтнамі та Кореї¹. Його герої є прототипом типових мешканців китайської держави – вони займають посаду, але в решті решт кожен сам вибирає свій шлях. Тема була досить актуальною і дозволила книзі отримати шалений успіх.

Ближче під кінець XIX століття народна література була представлена в основному сатиричними розповідями, які нерідко показували на сцені театру. Актори, які грали ролі в таких сюжетах обов'язково вміли співати, жартувати, контролювали свої емоції на обличчі. Дуже часто ці розповіді стосувалися феодального життя в китайській імперії.

Найбільш важливим явищем в області літератури було продовження розвитку наукової літератури на народній мові – розповіді, драми, романи. В XIX столітті традиційна драматургія була на етапі застою, проте сам театр – отримав чималий розквіт². Драматургія збагатилась новим європейським жанром – місцевою провінційальною або «південною» п'єсою, яка відрізнялася простотою викладення та доступністю мови. Деякі з цих п'єс ставлять на сцені і в наш час. Багато хто з драматургів самі виконували ролі героїв своїх творів. До речі, до цього часу професія актора не була популярною та вважалася принижуючою, але саме завдяки фанатам своєї праці театральне мистецтво почало набирати популярність. В середині XIX століття популярність набувають п'єси, які засновані на народній музикальній драмі, яка була популярна в провінції Аньхой. Такі нові п'єси отримують назву «столичної драми» та стають головним шедевром національного театру³.

Важливе місце в житті китайської людини відігравало пісенно-оповідальне мистецтво. Не зважаючи на те, що перші свідчення про нього

¹ Zeng Pu, *Fleur sur l'océan des péchés*, trad. Isabelle Bijon, Éditions Trans-Europe-Repress. 1983.

URL: <https://www.webcitation.org/6KkUSzYPZ> (Дата звернення: 11. 02. 2021).

² Титаренко М.Л. Кобзев А.И. Духовная культура Китая. Т.3. Литература, язык и письменность. Москва: Восточная литература, 2008. С. 16

³ Гавристова Т.М. История зарубежного искусства Востока (театральное искусство Китая и Японии). Ярославль: ЯРГУ, 2019. С. 8.

походить від селянських робітничих пісень, в XIX столітті популярним воно було саме в місті. Вони містили в собі корисну пізнавальну інформацію, часто про минуле країни. Вони розділяються на традиційні та нові. Всі роботи, виконані в цьому жанрі були анонімними та не мали автора. Музикальну частину прийнято поділяти на три види. Їх різниця полягає в кількості мелодій¹.

Драма під тиском іноземного впливу почала розвиватися з неймовірними темпами. В ній з'явився більш ускладнений сюжет, збільшилась кількість дій персонажів, вперше вистави почали розділятися актами. В період Цин, в драмі та романах відчувається протест проти моралі феодалів та манер, з'являються нові суспільні сили, які до цих часів не були активними через феодалний стан.

Окрім історичних романів, які були дуже популярними у середньовіччі, в країні почали з'являтися фантастичні та побутові романи. Популярними стали ті з них, які складалися з багатьох розділів. В поезії та романах використовувались однакові художні засоби та стиль. Різниця між ними була лише в обсязі². Суспільна думка щодо романів була суперечною. Одні вважали, що в ньому з'явилася велика кількість проявів духовного занепаду та відсутності моралі. Завдяки цим суперечкам виник новий науковий напрям.

Найпопулярнішим літературним твором початку XIX століття був роман Лі Жу-Чженя під назвою « квіти в дзеркалі»³ (1820 рік) та вірші поета Хуан Цзунь-сяня (1848-1905 роки). Праці цих двох поетів були присвячені тайпінському повстанню та мають велике значення в розвитку китайської культури, адже в них почали проявлятися нові риси, які в більшій ступені були характерними для кінця XIX століття. Серед таких нових рис найважливішою

¹Титаренко М.Л. Кобзев А.И. Духовная культура Китая. Т. 3. Литература, язык и письменность. Москва: Восточная литература, 2008. С. 111.

² .Тихвинский С. Л. Непомнин О. Е. История Китая с древнейших времен до начала XXI века: В 10 томах. Том 6: Династия Цин (1644-1911). Москва: Наука, 2014. С. 678.

³ Ли Жу-Чжэнь. Цветы в зеркале. / Пер. Циперович И. Э., Фишман О. Л., Вельгус В. А, Монзелер Г. О. Москва-Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1959. 788 с.

було відродження політичної або ж соціальної поезії. Вона пов'язана з активними діячами тайпінського повстання та з такими іменами як Лінь Цзе-Сюй, Хун Сюцюань тощо. Вони прагнули зробити все можливе аби вивести поезію на політичну арену та дати їй право голосу в суспільному житті.

Домінуюча в консервативному колі середини ХІХ століття поезія була представлена тунчєнською школою та школою сунського стилю. Друга склалася пізніше ніж перша та з часом стала популярнішою. Головним принципом цих шкіл було наслідування давнім зразкам та в засудженні суспільного життя країни. Вони виступали проти прогресивного напрямку в поезії та вимагали від авторів незалежного характеру та відмови від вульгарного стилю. Перша школа існувала завдяки керівнику тайпінського повстання, Цзен Гофаню, другу ж очолювали поети-патріоти. В період династії Цін відбувалося піднесення жанру ци¹. Жанр санцюй, який був популярний за часів Юань та Мін починає зникати в поезії.

Після двох опіумних війн у творчості поетів прослідковуються нотки патріотизму. Автори описували мужність людей, боягузтво, та розлади в армії. Серед відомих авторів таких поезій можна назвати Лінь Цзе-сюя, Вей Юаня та Бей Цин-цяо. Куан Чжоу-І запропонував нову концепцію поезії. Окрім цього, він пропонує термін «Чан-буддизм», який підкреслює споглядальність поезії².

Через зміни на міжнародному становищі та ситуації всередині країни під час проведення політики «Самопосилення», в першій половині ХІХ століття відбувся процес «революції в поезії». Поети прагнули додати до складу робіт європейські, наукові та філософські погляди, реформаторські ідеї, нові терміни тощо. Завдяки цьому в китайській імперії зростала кількість освічених

¹ Сорокин В. Ф. Китайская классическая драма XIII-XIV вв: Генезис, структура, образы, сюжеты. Москва: «Наука», 1979. С. 3.

² Титаренко М.Л. Кобзев А.И. Духовная культура Китая. Т. 3. Литература, язык и письменность. Москва: Восточная литература, 2008. С. 144

людей, які прагнули досліджувати європейський світ¹. Так наприклад Хуан Цзунь-сянь провів майже 20 років дипломатом США, Японії, Англії й в своїй творчості розповідав звичайним китайцям про свої враження. Завдяки такому явищу, в ХХ століття китайська поезія перейшла з досвідом у темі естетичних цінностей, різноманітням жанрів, прийомів пошуку людського ідеалу та суспільства².

Прозаїчні твори в середині ХІХ століття були менш популярними, проте розвивалася швидкими темпами. Цей різновид літератури був центром релігійних та політичних висловлювань. В ХІХ столітті проза на літературній мові почала поступово зникати в світі: на зміну їй прийшла проза на розмовній. Це пояснюється тим, що всі відомі письменники були захоплені суспільною боротьбою, а також наявністю жорсткої цензури з боку влади. Велику цікавість має автобіографія вождя тайпінського повстання Лі Сю-Чена, яку він написав перед стратою у нанкінській в'язниці. Популярними продовжували залишатися тематика любові, історичні та псевдоісторичні твори³.

Нерідко творчість китайських письменників перекладалася багатьма авторами з інших країн. Якщо казати про ХІХ століття, то наприклад у 1835 році Леонтьєвський З. Ф. видав повість під назвою «Мандрівник», яка була переказом п'єси Ван Ши-фу «Західний флігель». Через 50 років цей самий твір було перевидано у Женеві Жюльеном Ст. Є. Пушкін А.С. в свою роботу додав фрагмент з китайського роману «Щасливий шлюб»⁴.

Захоплення у ХІХ столітті культурою європейських країн та західних держав особливо не впливало на розвиток мистецтва, хоча й сприяло ще

¹ Бокщанин А.А., Непомнин О.Е. Степугина Т. В. История Китая: древность, средневековье, новое время. Москва: Вост. лит., 2010. С. 479.

2

Крюгер Р. Китай. История страны / Пер. с англ. Москва: Эксмо, 2008. С. 325.

³Титаренко М.Л. Кобзев А.И. Духовная культура Китая. Т. 3. Литература, язык и письменность. Москва: Восточная литература, 2008. С. 98

⁴Титаренко М.Л. Кобзев А.И. Духовная культура Китая. Т. 3. Литература, язык и письменность... С. 180

кращому розумінні своєї унікальності¹. Виникає новий інтерес до архітектури. Порцеляна, яка є перлиною китайської держави отримала нові методи обробки; її почали покривати лаком та отримали можливість виготовляти найтонші зразки. Деякі твори були написані в спеціальній манері, яка відображала політичні погляди маньчжурських керівників.

Напевно не є дивним той факт, що однією з провідних тем в китайському мистецтві стала тема війни між китайською імперією та колоніальними державами, які прагнули підпорядкувати собі всі азійські країни. Перш за все це стосувалося діяльності Японії по відношенню до Китаю. Картини на цю тематику отримали характерну особливість – всі історичні події почали зображатися як театральна постановка². Дуже часто такі сюжети не відповідали дійсності.

До наших часів дійшло багато пам'яток тих часів. Живопис унаслідував багато рис з попередніх століть. Широке застосування отримала гравюра для ілюстрації книг. Великий розвиток отримало прикладне мистецтво. Перш за все мається на увазі виготовлення порцеляни, шовкових тканин та лакованих виробів³. В виробленні порцелянових виробів почали застосовувати лазурований розпис синім кобальтом, червоною глазур'ю тощо. Популярним є настінний живопис. Техніка його виготовлення полягає у користуванні водяними фарбами та кісточками по відшліфованим стінам з цегли або каменю. Спосіб такого нанесення відрізняється каліграфічністю ліній, декоративністю та реалізмом⁴.

¹ Виноградова Н.А. Искусство Китая. Москва: Изобразительное искусство, 1988. С. 176.

² Старовойтова Е. О. Образы иностранцев в традиционном китайском лубке конца XIX - начала XX века. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский Государственный университет, 2019. С. 30.

³ Barrass G.S. The Art of Calligraphy in Modern China. London: University of California Press, 2002. С. 156.

URL:https://www.goodreads.com/book/show/1781965.The_Art_of_Calligraphy_in_Modern_China

(Дата

звернення: 11. 02.2021).

З проникненням у китайську імперію європейських ідей та поглядів широко розповсюдженим стає розпис маслом, який до країни принесли іноземні місіонери. Після цього, багато китайських художників відправилися на навчання до Америки, Японії та інших країн Європи, де вони охоче отримували знання про нові техніки. Особливої популярності набували карикатурні зображення іноземних діячів та їх найвідоміших досягнень. Такі роботи дуже подобалися китайському населенню.

В Китаї з приходом іноземців виникають нові візуальні образи, насамперед це стосується діяльності християнських місіонерів, з якими було пов'язано зображення так званих «лубків». Окрім цього з'являлися картини, на яких було відображено буденність життя в європейських та західних країнах. Взагалі для цього періоду стають особливо популярними історичні та політичні мотиви¹. Широко розповсюдженими були так звані альбоми, які складалися з малюнків фарбою. Їх унікальність для Китаю полягала в тому, що вони містили в собі сюжети, які демонстрували традиції та звичаї іноземців. Такими альбомами активно користувалися чиновники, які мали співпрацювати з іноземними дипломатами та розуміти їх культуру.

Для архітектури періоду династії Цін характерними є використання не традиційних для Китаю форм та типів забудівель, а також декоративності. Маньчжурські керівники активно сприяли розвитку архітектури, проводячи широке будівництво². Представниками архітектури тих часів є пекінські маєтки в містах, за містом, а також широковідомі імператорські мавзолеї в Шеньяні. Міські стіни з монументальними воротами були реконструйовані та перебудовані. По всій країні почали з'являтися будівлі для керівників, конфуціанські мавзолеї, даоські та буддійські храми тощо. Не обійшов процес будівництва й житлових будинків – палаців маньчжурської та китайської

¹ Старовойтова Е. О. Образы иностранцев в традиционном китайском лубке конца XIX - начала XX века. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский Государственный университет, 2019. С. 30.

² Лучкова В.И., Ким А.А. Европейские влияния в традиционной архитектуре Китая XVIII - начала XX в. Хабаровск: Изд-во Тихоокеан. гос. ун-та, 2017. С. 78.

шляхти, чиновників, заможних купців тощо. Планування будівель було тісно пов'язане з плануванням парків та садів.

В XIX столітті садове мистецтво продовжує займати важливе місце в китайській імперії. В цій справі виділяють два стилі – «північний», для якого характерні великі розміри та монохромність, та «південний», для якого характерні маленькі розміри та різнобарв'я¹. При плануванні композицій важливу увагу приділяли законам фен-шую. Бували випадки, коли парки розмірами досягали не однієї сотні гектарів, особливо імператорські. В садах зазвичай було дуже велике різноманіття бесідок, майданчиків, прудів, квітів, рослин, тварин тощо². Для додавання масштабів використовували такі хитрощі як гру світла та тіней, оптичні ілюзії тощо³.

В епоху династії Цин архітектори розвивали те що раніше було недоступним через замкнутість країни від світової культури – грандіозність розмірів, рідкісні декоративності. Вигнуті лінії, різноманітні узорі почали домінувати над прямими лініями та однотипними поверхнями, але при умовах дотримання старих схем будівництва. Проте незважаючи на такий широкий процес будівництва, архітектура Китаю залишалася переважно в незмінному вигляді.

Облаштування та декорація палаців й багатих будинків посилили попит на вироби прикладного мистецтва, в зв'язку з чим, останнє отримало поштовх до розвитку. Про мистецтво тих часів можна дізнатися з бронзових фігур чапель, черепах, драконів, феніксів та левів, якими оздоблені музеї в Європі та Америці. Високого рівня в розвитку продовжували дотримуватися у виготовленні емалей. Вони були досить різноманітні. Лакова техніка була

¹ Chen Congzhou. On Chinese Gardens. Shanghai: Readers Digest, 1985. P. 76.

URL: <https://www.goodreads.com/book/show/3771969-on-chinese-gardens> (Дата звернення: 11. 02. 2021).

² Титаренко М.Л. Кобзев А.И. Духовная культура Китая. Т.6. Искусство. Москва: Восточная литература, 2008. С. 46

³ Chung Wah Nan. The Art of Chinese Gardens. Hong Kong: University Press Hong Kong, 1982. P. 195.

URL: <https://www.goodreads.com/book/show/4954314-the-art-of-chinese-gardens> (Дата звернення: 13. 02. 2021).

популярною в усі епохи. Технік було безліч, найпопулярнішою залишалася «коромандельський лак»¹.

Для цього часу характерним є дослідження та удосконалення давнього мистецтва пов'язаного з литтям посуду. Розвиток мистецтва різьби по камінню, кісткам, особливо слоновим, був пов'язаний з посиленням попиту серед споживачів. Також в цей час стали доступними нові матеріали, такі як біла яшма, яку почали постачати з Східного Туркестану². З неї виготовляли фігурки тварин, птахів, людей. В мистецтві різьби майстри досягли справжнього художнього удосконалення. Нею прикрашали різноманітні предмети домашнього декору – вази для квітів, столи, курилниці, музикальні інструменти тощо.

Особливу роль відігравав такий вид мистецтва як вишивка. Для китайців вона відігравала не меншу роль, ніж для українців. Більша частина китайських вишивок виготовлялась в провінції Хунань. Їх створення було обумовлене великим попитом зі сторони заможної частини населення, а також вивозилася на продаж за кордон, адже європейці активно закупляли їх.

Як вже зазначалося вище виготовлення порцеляни мало великий попит та розвивалося швидкими темпами. Державне підприємство в провінції Цзянси було гарно облаштоване, а праця тисячі працівників була диференційованою та оплачувалася краще ніж на багатьох інших посадах. Варто зазначити, що на цьому підприємстві працювало майже все населення цього містечка³. В інших містах існували схожі підприємства, які належали державі, або приватним підприємцям.

Порцеляна користувалася попитом не лише на території самого Китаю, а й за його межами. Її почали вивозити в сусідні азійські держави, особливо

¹ Титаренко М.Л. Кобзев А.И. Духовная культура Китая. Т.6. Искусство. Москва: Восточная литература, 2008. С. 46.

² Арапова Т. Б. Керамика и фарфор Дальнего Востока. Труды государственного Эрмитажа. Санкт-Петербург: Издательство Государственного Эрмитажа, 2012. С. 79.

³ Willetts W. Foundations of Chinese Art from Neolithic Pottery to Modern Architecture. London :Thames & Hudson, 1965. P.385.

туди, де був великий відсоток китайського населення. Окрім цього, порцеляна в дедалі більшій кількості продавалася в країнах Європи в якості прикрас для палаців. Центром виготовлення порцеляни залишалася провінція Цзянси, де майстри вигадували нові форми. Окрім традиційних мотивів в розписі почали з'являтися європейські сюжети, що стало можливим завдяки експорту продукції з європейських країн в рамках політики «самопосилення». Популярними протягом історії китайського мистецтва були відтінки зелених кольорів, але до них почали додаватися рожеві, популярні у Європі¹. Окрім цього новими видами порцеляни були «місячний пил», «Чорне дзеркало», «Жевріюча лазурь» тощо. Для чайної церемонії виготовляли спеціальний термостійкий посуд з безглазурованої кераміки². Такий посуд виготовлявся в провінції Цзянзу³.

До речі, китайські майстри не вигадували нових технологій та методів виготовлення своїх виробів, навпаки: вони прагнули використовувати старі та навіть забуті з часом, додаючи до них характерні для іноземних країн елементи⁴. Китайське прикладне мистецтво вирішило відродитися та дати нове життя своєму багатовіковому досвіду, й змогло підкорити країни Заходу. Популярним було виготовлення вирізок з паперу⁵. Їх використовують у театрі, на святах, як декор тощо. Цей вид мистецтва передається у спадок по жіночій лінії та є показником майстерності жінки⁶.

¹ Кречетова М.Н. Вестфален Э.Х. Китайский фарфор. Ленинград: «Коммунист», 1947. С. 29.

² Арапова Т. Б. Керамика и фарфор Дальнего Востока. Труды государственного Эрмитажа. Санкт-Петербург: Издательство Государственного Эрмитажа, 2012. С. 82.

³ Титаренко М.Л. Кобзев А.И. Духовная культура Китая. Т.6. Искусство. Москва: Восточная литература, 2008. С. 46

⁴ Го Жо-суй. Записки о живописи: что видел и слышал. Москва: "Наука", 1978. С. 81.

5

Кочетова С.М. Фарфор и бумага в искусстве Китая. Краткий исторический очерк. Москва-Ленинград: Изд.

Академии наук СССР, 1956. С. 56.

⁶ Титаренко М.Л. Кобзев А.И. Духовная культура Китая. Т.6. Искусство. Москва: Восточная литература, 2008. С. 123.

З діяльністю місіонерів було пов'язано виникнення лубочних зображень, які містили в собі антихристиянський сюжет, який пропагандував серед китайців негативне ставлення до іноземних діячів та закликали на боротьбу з ними. Проте, окрім такого сюжету існував й навпаки, прихильницький, який зображував дійсність, а саме іноземні костюми, будинки тощо, але такі зображення набули популярності ближче до початку XX століття¹.

Живопис обрав для себе шлях розвитку схожий з розвитком порцеляни, тобто також використовував традиційні методи сформовані ще в попередні епохи. Частіше за все зображувалися бамбук та орхідеї². Традиційними для китайського живопису були декоративний жанр «квітів та птахів» та пейзажи «водойм та гір». До них приєднався портретний жанр, адже дедалі частіше почали з'являтися побажання щодо створення портретів.

Варто зазначити, що незважаючи на те, що керівництво зберігало придворну академію живопису, перевагу воно віддавало художникам з оточення іноземних місіонерів. Придворні живописці Джузеппе Кастільйоне та Ігнатій Зікепарт були вихідцями з середи місіонерів. Вони творили свої шедеври в унікальній техніці, поєднуючи прийоми китайського та європейського живопису³. Деякі нові явища почали з'являтися в пейзажі «водойм та гір». Манера зображення набула рис індивідуальності та стала більш вільною.

Варто зазначити, що в середині XIX століття на розвиток прикладного мистецтва, особливо це стосується ремеслової промисловості, дуже помітним є іноземний вплив. Це пояснюється тим, що китайські майстри не мали змоги конкурувати з іноземними товарами, які почали проникати в країну в рамках проведення політики «самопосилення». Тож їм доводилося виготовляти свою продукцію на експорт й при цьому підлаштовуватися під традиції та іноземні

¹ Старовойтова Е. О. Образы иностранцев в традиционном китайском лубке конца XIX - начала XX века. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский Государственный университет, 2019. С. 32.

² Соколов-Ремизов С. Н. Литература, каллиграфия, живопись. Москва: «Наука», 1985. С. 60.

³ Watson W. Style in the Arts of China. Harmondsworth: Universe Books, 1974. P. 167.

умови. Такий розвиток подій негативно впливав на китайське мистецтво. Різьба на слоновій кістці, яка донедавна була справжнім шедевром та перлиною китайського мистецтва перетворилася на масове виготовлення непотрібних дрібниць¹. Спроби догодити іноземним цінителям приводять до того, що роботи китайських митців втрачають індивідуальність та душу. В натюрморті починають використовуватися дешеві неякісні фарби, виникає акцент на занадто яскравих кольорах, втрачається зв'язок з правдивою реальністю.

Мистецтво з виготовлення порцеляни під іноземним впливом також почало занепадати. В середині XIX століття найрозповсюдженим видом малюнку продовжував залишатися синій лазурований розпис. Зображення природи, а саме квітів, птахів, гір більше не малювалися з натури, а змальовувалися зі старих робіт². На виготовленій продукції перестали вказувати дату виробництва, могли навіть підробляти її, вказуючи, що цей товар був виготовлений в більш давніші епохи. Проявом європеїзації виготовлення порцеляни є початок зображення європейських сюжетів, таких як настінній часи. Всі роботи, виконані в другій половині XIX – початку XX століття є відображенням соціального становища, в яке потрапила країна, фактично ставши напівколонією³.

Ще одним видом зображального мистецтва, який зазнав іноземного впливу є кольорова гравюра, в якій в XIX столітті з'являються соціальні мотиви. В майбутньому саме вони будуть переважати над іншими. Традиційними є гравюри на дереві – ксилографія. Під час політики «самопосилення», виникають два напрями – північне, з центром в Пекіні, та Південний (Фучжань, Аньхой тощо). Для першого характерна стриманість та лаконічність, а для другого – відсутність будь-яких обмежень. Пізніше,

¹ Слово о живописи из сада с горчицное зерно. Пер.Завадская Е.В. Москва: В. Шевчук, 2001. С. 226.

² Кречетова М.Н. Вестфален Э.Х. Китайский фарфор. Ленинград. «Коммунист», 1947. 28 с.

³ Watson W. Style in the Arts of China. Harmondsworth: «Коммунист», 1974. P. 185.

популярними стають гравюри, які є копіями живописних каліграфічних творів¹.

Особливої популярності набувають яскраві друковані картинки, які виготовлялися шляхом ксилографії. Завдяки іноземному досвіду в країні з'явилися нові технології їх виготовлення. На них все частіше почали зображувати іноземців, які, до речі, й самі полюбили збирати такі картинки у власні колекції².

Важливо відмітити яких змін зазнала наука та суспільна думка, які не дивлячись на свою обмеженість рамками середньовічної конфуціанської схоластики продовжували активно розвиватися. Система підготовки викладачів, яка існувала в китайській імперії була не в змозі забезпечувати спеціалістами, які були необхідні через зв'язок з навколишнім світом³. Серед місіонерів найбільше помітними були іноземці з США. З першої половини XIX – до першої половини XX століття саме вони зробили найбільший внесок у культурне, наукове та духовне життя китайської імперії. Окрім цього вони сприяли перетворенню Китаю на державу європейського зразка⁴.

Католицькі місіонери та православні місії з Росії, які прибували в країну, займалися вивченням китайської культури. Для цього вони досліджували особливості ведення сільського господарства, китайського побуту, ремесл,

¹ Титаренко М.Л. Кобзев А.И. Духовная культура Китая. Т.6. Искусство. Москва: Восточная литература, 2008. С. 114

² Старовойтова Е. О. Образы иностранцев в традиционном китайском лубке конца XIX - начала XX века. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский Государственный университет, 2019. С. 32.

³ Лапин П. А Преподавание восточных языков и подготовка переводчиков в Китае в ранний период династии Цин: структура, языки, система распределения (вт. пол. XVII – пер. пол. XIX вв.). // «Гуманитарные исследования в Восточной Сибири и на Дальнем Востоке». 2018. С. 5.

URL:<https://cyberleninka.ru/article/n/obrazovatel'naya-politika-inostrannyh-religioznyh-organizatsiy-v-kitae-v-pozdnie-gody-dinastii-tsin> (Дата звернення: 17.02.2021).

⁴ Лапин П. А. Роль американского миссионерства в развитии образования в Китае в поздние годы династии Цин: Вильям Мартин и пекинская школа иностранных языков Туньвэньгуань (вт. Пол. XIX – XX вв.). // «Гуманитарные исследования в Восточной Сибири и на Дальнем Востоке», 2017. С. 6.

URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-amerikanskogo-missionerstva-v-razvitii-obrazovaniya-v-kitae-v-pozdnie-gody-dinastii-tsin-vilyam-martin-i-pekinskaya-shkola-inostrannyh> (Дата звернення: 17. 02.2021).

мистецтва. Також, звичайно ж, вони займалися перекладанням книг китайських вчених та про всі набуті знання повідомляли в Європу¹. Багато хто з дослідників особисто угруповували всі матеріали підручники, видавали на багатьох мовах і мали шалений попит. Вольтер як і французькі просвітники в своїх працях присвячували багато уваги китайському народові². Російські просвітники приділяли свою увагу досягненням китайської культури та мріяли про те, щоб історія китайської імперії була опублікована на російській мові та була доступна для російського народу³. На території Китаю ще з XVIII століття існувала так звана Школа російської мови⁴. В першій половині XIX століття відбувається криза цього навчального закладу. Це можна пояснити тим, що в 1862 році «Головне відомство по справам всіх держав» приймає рішення знищити школу. Було прийнято рішення провести екзамен, з ціллю перевірки знань учнів. Так як вони навчалися без зацікавленості та бажання, їх рівень знань російської мови був дуже низьким і комісією було видано наказ про розпуск закладу⁵.

Стара система освіти, як вважали провідники іноземного досвіду віджила своє і негайно потребувала заміни на нову. З 1862 року по 1894 в китайській імперії було відкрито 37 нових навчальних заклади європейського

¹ Лукоянов И.В. Не отстать от держав...Россия на Дальнем Востоке в конце XIX - начале XX вв. Санкт-Петербург.: Нестор-История, 2008. С. 345.

² Вольтер о Китае и становление русского китаеведения. Москва: Восточная литература, 1993.

URL:http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/China/XVIII/1740-1760/Bratisev_V_F/pred.phtml (Дата звернення: 17. 02. 2021).

³ Крюков В. М. Неумолимый червь познания. Избранные мысли об истории и культуре Китая и России. Москва: Памятники исторической мысли, 2009. С. 359.

⁴ Лапин П. А. Начальник Одиннадцатой Российской духовной миссии в Пекине о. Вениамин (Морачевич) как преподаватель школы русского языка при Дворцовой канцелярии (1825–1840) // «Общество и государство в Китае.», 2018. С. 872.

⁵ Лапин П. А. Школа русского языка при дворовой канцелярии в цинском Китае (начало 18-вторая половина 19 в.). Москва: Вестник московского университета. № 3. 2009. С. 121.

типу. Вони спеціалізувалися на кораблебудівництві, медицині, військовій підготовці тощо¹.

Варто зазначити, що ці реформи не були даремними та в майбутньому сприяли розвитку китайської імперії. Відмова від традиційної системи з підготовки спеціалістів яка базувалася на традиційних екзаменах, а також перехід до нової системи європейського зразку дали змогу розвинути більш широкий кругозір у китайського народу.

Важливою подією в культурному житті на початку XIX століття стала публікація двох збірок китайських традиційних народних пісень. Проте, окрім цього, в цей самий період в культуру китайської імперії почали прослідковуватися процеси, пов'язані з революційним рухом та розвитком буржуазних відносин.

Завдяки іноземному досвіду та технічному розвитку в країні різко зріс інтерес до природничих та математичних наук. В цей час відбувається активне суднобудівництво, завдяки чому стали можливими експедиції до інших країв та отримання нової інформації, іноземного досвіду тощо. Найвідомішими працями в області медицини є посібники Чжан Чжунцзиня та «Трактат про дерева та рослини», автором якого є Лі Шичжень. Що стосується останньої праці, то вона містила в собі опис не тільки лікарських трав, що було б логічно припустити виходячи з її назви, а й мінералів та світу тварин².

Особливу увагу було приділено розвитку філології, а саме - дослідженню «живих» північних діалектів китайської мови. Серед дослідників варто виділити Гу Яньу, який є автором класичної публікації з історичної та

¹ Лапин П. А. Ведомство по делам просвещения и организация образования в Китае в поздние годы династии Цин (кон. XIX – нач. XX вв.). // «Гуманитарные исследования в восточной Сибири и на Дальнем Востоке», 2016. С. 6.

² Татаринов А. Китайская медицина Введение. Труды членов Российской духовной миссии в Пекине, Том 2. 1853.

URL: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/China/XIX/1840-1860/Tatarinov_A/text1.htm (Дата звернення: 19.02.2021).

сучасної фонетики. Можна також додати, що його перу належить велика кількість праць з економіки, філософії, філології, історії тощо.

Історіографія завдяки іноземним тенденціям почала розвиватися по-новому. Для цього видавалися династичні історії, продовжували писати літопис, розпочатий ще в 11 столітті. В китайській імперії продовжували розвиватися не тільки вищезгадані жанри історичної літератури, а й інші¹. Наприклад праці, які описували факти в тому порядку, в якому вони відбувалися, тобто від початку – до кінця, а не в хронологічному порядку. Також видавалися географічні праці, в яких було відображено дані, які стосувалися адміністративного поділу в різні історичні періоди, географічні та економічні дані з усіх провінцій, міст, областей, а також стисла історія їх утворення². Важливим географічним твором є праця Ку Яньу, під назвою «Книга про недоліки та користь областей та провінцій в Піднебесній». Цей твір важливий тим, що містить не тільки географічну характеристику країни, а також оприлюднює реальне соціально-економічне становище Китаю.

Окрім вищезгаданого, до праць з історії відносилися різноманітні статистики та збірники. До XIX століття, філологія головним чином займалася критикою писемних пам'яток та підтвердженням їх дійсності. Це робилося не тільки з наукових цілей, а ще й для того, аби підірвати суньську філософію, яка спиралася на них³. Завдяки цьому, в китайській імперії виникла ціла школа, яка займалася вивченням джерел часів періоду Хань.

Не обходилося й без суперечностей. Маньчжурське керівництво створило спеціальний комітет для опису історії Китаю. Їх цілю було відобразити неминучий занепад попередніх династій та процес заміни їх на

¹ Legge J. The Chinese Classics. London: Oxford, 1861. С. 453.

URL: <https://archive.org/details/chineseclasics02mencgoog/page/n102/mode/2up> (Дата звернення: 21.02.2021)

2

Дельнов . А. Китайская империя. От Сына Неба до Мао Цзедуна. Москва: Алгоритм, 2013. С.415..

³Legge J. The Chinese Classics. London: Oxford, 1861. P. 383.

URL: <https://archive.org/details/chineseclasics02mencgoog/page/n102/mode/2up> (Дата звернення: 21.02.2021).

нову. Також увагу приділяли тому, як населення сприймало такий перебіг подій. В 1983 році у Франції було видано працю Р. Мат'є, що складалася з двох томів. Вона мала назву «Дослідження з вивчення міфології давнього Китаю». Насправді ж ця книга була переведена на французьку мову ще у кінці XIX століття. В ній містяться розповіді з коментарями автора, який тим самим пояснює значення слів або термінів, при цьому спираючись на джерела¹.

Паралельно з цим виникали «приватні» історії мінської династії, які заперечували маньчжурську трактовку історії. Влада не була вдоволена та відповіла на це репресіями, стратами, вигнанням істориків та філологів, які приймали участь у цьому. Завдяки цьому в країні почали з'являтися так звані «Заборонені книги», які не подобалися керівництву.

Починаючи з другої половини XIX століття, в країні відбувся збір всіх друкованих книг, які коли-небудь були надруковані в китайській імперії. Завдяки цьому вдалося зібрати величезну бібліотеку в Пекіні та інших містах з майже 180 000 одиницями примірників. Всі книги було розділено на чотири категорії, через що і виникла така назва —« Повна збірка книг чотирьох сховищ». Деякі з книг в майбутньому були перевидані та описані в анотованому каталозі. Велику цінність має тлумачний довідник, створений в епоху правління Кансі та збірник цитат та виразів.

Проте варто відзначити, що в цій справі були й негативні наслідки. Через таке масове зібрання всіх книг та зберігання їх в одному місці, масово виникли випадки фальсифікації текстів. В збірках, які були перевидані з часом, вилучалися фрагменти, які не подобалися керівництву, та нерідко змінювалася і сама назва, через що зміст отримував зовсім інший сенс.

Філософія займала важливе місце в житті китайської людини. В 80-90х роках XIX століття виник і набув поширення такий принцип як «яньу», який проголошував злиття іноземної техніки та технології з духовною культурою

¹Титаренко М.Л. Кобзев А.И. Лукьянов А. Е. Духовная культура Китая. Т.2. Мифология. Религия. Москва: Восточная литература, 2007. С. 45.

китайського народу. Цей принцип був доповнений Сунь Ятсеном на початку XX століття, коли він намагався створити китайський соціалізм¹.

Згідно з Ван Ян Міном, головним критерієм істини є суб'єктивна свідомість, а людина володіє вродженими знаннями, тобто інтуїцією, яка допомагає пізнати істину². Проте його погляди відображали інтереси феодалів, які переймалися через масовий християнський рух в ті часи. Тож саме Ван Ян Мін запропонував ввести «Закон про десятидворки» та інші схожі проекти, які обмежували та контролювали побут та поведінку селян в суспільному та особистому житті. Всі ці заходи були створені для того, аби скасувати можливості протестів селян проти феодалів.

Варто зазначити, що боротьба селян с феодалами, а також загострення ситуації в країні через ці події не могли не вплинути на ідеологію, через що в країні почала розвиватися прогресивна думка. Її розвитку сприяла поява нових суспільних сил, пов'язаних з зростом міст, зародженням мануфактури та торгово-грошових відносин. Представники найбільш прогресивних течій були вихідцями з трудових народних прошарків, які зазнали переслідувань з боку влади. Їх філософські погляди не особливо відрізнялися від ідеалізму та інтуїтивізму Ван Ян Міна. Варто зазначити, що в середині XIX століття іноземний вплив не був суттєвим та залишався майже непомітним до кінця століття, коли почали з'являтися перші переклади іноземних творів на китайську мову³.

Середина XIX століття була знаковою ще й завдяки виникненню в Китаї періодичного друку сучасного типу. Перші періодичні видання були засновані саме завдяки іноземним місіонерам, а згодом з'явилася національна китайська преса, яка змогла отримати патріотичне забарвлення. Вона змогла з'явитися

¹ Титаренко М.Л. Кобзев А.И. Лукьянов А.Е. Духовная культура Китая. Т.1. Философия. Москва: Восточная литература, 2006. С. 30

² Пахомов С. В. Религиоведение и востоковедение. Материалы научной конференции. Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2005. С. 270.

³ Sullivan M. Art and Artists of twentieth-century China. Berkeley: University of California Press, 1996. P. 189.

завдяки діячам патріотичного руху – Лінь Цзе-Сюю, який видав в Кантоні журнал «Кантонські записки», молодший брат вождя тайпінів Хун Жень-Гань та інші¹.

Особливу роль мала діяльність Ван Тао, який був пропагандистом наукових та політичних знань та за свій зв'язок з тайпінами був оголошеним поза законом. Під час переховування в інших місцях, він співпрацював з газетою «Новітні події» в Гонконзі, а в 1872 році заснував популярну в південному Китаї газету «Щотижнева газета на китайській мові» разом з У Тінфаном та Чен Ай-Тіном. Тож поява періодичної преси в Китаї мала важливе значення як для розвитку художньої літератури, так і для зросту визвольного руху².

Протягом багатьох віків китайський народ жив за місячним календарем. Всі свята, посіви рослинних культур тощо були пов'язані саме з ним. З приходом іноземців в країні з'явився популярний в Європі григоріанський календар. Спочатку його сприймали неохоче, але поступово до нього почали звикати й святкувати свята за іноземним зразком³.

Таким чином, як висновок, можна сказати, що китайська культура за всю історію китайської імперії існувала та розвивалася в умовах протиріч всередині країни та стала свідком підкорення Китаю колоніальними державами. Вона вплинула на розвиток культури багатьох азіатських країн, а в XIX столітті цей вплив поширився на весь світ. Але в співпраці з країнами Європи є свої недоліки. Завдяки політиці «самопосилення» мистецтво втрачає свою індивідуальність та душу. Продукція почала виготовлятися не для задоволення, а для заробітку. Але незважаючи на всі труднощі, культура продовжувала існувати та розвиватися.

¹ Крюков М.В., Малявин В.В., Софронов М.В., Чебоксаров Н.Н. Этническая история китайцев в XIX - начале XX века. Москва: Наука, 1993. С. 312.

² 109. Richard J. Smith. The Qing Dynasty and Traditional Chinese Culture. Manhattan: Rowman & Littlefield Publishers, 2015. 625 p.

³ Бофей Шань. Влияние западной праздничной культуры на традиционную культуру Китая: история и современность//Общество: философия, история, культура, 2018. С. 3.

Матеріальні та літературні джерела, які збереглися до наших днів, дають змогу зрозуміти яким чином відбувався процес виникнення соціально-політичних систем та розвитку релігійно-філософських поглядів. Помітним є розвиток архітектури, розбудови міста¹. Створюються скарбниці поезії та прози. Виникають витвори зображувального мистецтва, серед яких новим є портретний живопис². Створюється міжнародна форма театру, а згодом й музикальна драма. Краса відомих на весь світ вишивок, виробів з каміння, слонової кістки, дерева, порцеляни приваблюють до себе увагу цінителів мистецтва та іноземних покупців. Не варто забувати й про досягнення в області астрономії, освіти, медицини, книгодрукування тощо. Всі ці надбання дозволили досягти успіху в економічному розвитку та розширенні торгових відносин з іншими державами. Так чи інакше, але не є неправильним сказати, що іноземний досвід інших країн вплинув на всі сфери життя китайської держави, що в результаті знайшло своє відображення в роботах китайський митців та авторів тих часів.

¹ Sickman, C. S. Soper L.E., Coburn A. The Art and Architecture of China. Harmondsworth: Penguin, 1971. P. 368.

² Титаренко М.Л. Кобзев А.И. Духовная культура Китая. Т.6. Искусство. Москва: Восточная литература, 2008. С. 106.

РОЗДІЛ III. ІНОЗЕМНИЙ ДОСВІД У СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІЙ СФЕРІ

В другій половині XIX століття Китайська імперія знаходилася в кризовому становищі. Через військові сутички з іноземними країнами, Китай став учасником великої кількості нерівноправних угод та потрапив у напівколоніальне становище. Завдяки цим подіям, стало очевидно, що традиційна імператорська влада більше не може протидіяти західним державам у яких до складу входили колонії. Саме тому в 1860х роках в Китаї виникла ідея про проведення політики «самопосилення», що означало ознайомлення та застосування на власному досвіді технологій з європейських держав. Щоправда, в кінці XIX століття стало очевидним, що вищезгадана політика не виправдала покладених на неї надій і на зміну їй була запропонована у 1898 році програма «Сто днів реформ».

Тож, якщо розглядати це питання більш детально, то можна з впевненістю сказати, що реформи, які відбулися в XIX столітті були ознаменовані болючими та неприємними подіями. Протягом багатьох століть в китайській імперії головним був культ імператора, якого прирівнювали до Бога¹. Китайська нація вважалася кращою серед усіх. Але такі уявлення почали руйнуватися та поступово змінювати світогляд китайців, адже вони почали помічати проблеми, які були в їх країні.

Як можна припускати, господарі держави та проповідники політики закритих дверей були відповідальними керівниками, завдяки чому в XIX столітті Китай був достатньо розвиненою аграрною державою з добре розвиненою внутрішньою торгівлею². Також варто згадати політику експансії, завдяки якій, до складу Китаю увійшли 18 нових провінцій а сусідні держави потрапили під васальну залежність та мали виплачувати

¹ Evelyn S. Rawski. The last emperors: a social history of qing Imperial Institutions. London: University of California Press, 1998. P. 273.

² Лопаткин Г. Экономическая культура Востока: Китай. // «Вопросы экономики». №03. 2014. С. 7.

данину. Завдяки цьому, щорічно в Китай потрапляли золото та срібло з Кореї, В'єтнаму, Бірми, Непалу тощо.

Що стосується соціальної структури китайського суспільства, в XIX столітті воно нагадувало собою піраміду, яку очолював імператор з необмеженою владою. Як вже було зазначено нижче, імператор в XIX столітті продовжував вважатися Сином Неба, який від вищих сил отримав право керувати країною. Всі китайці вважалися його дітьми та мали беззаперечно виконувати його накази. Китайці вважали всіх іноземців варварами, які також зобов'язані поважати імператора та коритися йому.

Нижче нього на сходинці знаходився двір, який складався з наближених до імператора людей, переважно з родичів. Він керував верховною канцелярією та державними й венними нарадами. Вони вирішували питання, які стосувалися судових, військових, податкових питань та навіть питання пов'язані з роздачою посад¹.

Головна роль в країні належала потомкам маньчжурів-завойовників. На другому місці знаходилися ханьці та монголи, які були на службі у імператора. Після них знаходилися вищезгадані «варвари», тобто люди, які були не китайцями за походженням, але проживали на території країни. Перш за все ними вважалися казахи, тибетці, уйгури тощо. Найнижча сходинка належала напівдиким племенам джуан та мяо, які постійно підіймалися на повстання й були придушеними військами імператора².

Однак, варто зауважити, що не дивлячись на гармонію та благополуччя, всередині країни поступово розвивалася криза. Вона була викликана як економічними, так і політичними причинами. Перш за все варто згадати про нерівномірність господарського розвитку провінцій. По-друге, вагомою

1 Schorkowitz D, Ning C. Managing Frontiers in Qing China The Lifanyuan and Libu Revisited. Boston: Brill's Inner Asian Library, 2016. P. 356.

причиною є соціальна нерівність та утиснення прав національних меншин. Через це в країні почали виникати масові повстання, які були очолювані представниками різних таємних спільнот. Найвідомішим повстанням XIX століття є тайпінське повстання, яке виступало проти керівництва імператора. На відміну від своїх попередників їм вдалося досягти певних результатів та побудувати на території китайської імперії дещо схоже на соціалістичне господарство¹. Але згодом керівники заворушень почали боротися за владу, чим скористалися імператорські війська, які з допомогою англійців придушили повстання².

Як уже було згадано раніше, після поразки в другій опіумній війні доступ до території країни отримали посли з країн Заходу. Вони активно відкривали в китайській імперії дипломатичні представництва країн-переможниць. Це робилося для того, аби їх громадяни мали змогу вільно пересуватися та вести торгівлю³. Але це були не єдині поступки з боку Китаю після цієї війни. В 1858 році імператор визнавав, що лівий берег Амуру належить Росії⁴. Це рішення змусило китайський народ засумніватися у цінській династії.

Тож, криза викликана поразкою в опіумних війнах та конфлікти всередині країни послабили Китай та поклали кінець «політиці закритих дверей». Держави, які донедавна китайцями не вважалися за рівних, виявилися сильнішими ніж вони самі. Іноземні посли донесли до китайського народу про

¹ Попов П. С. Патриотическое движение в Китае. // Вестник Европы, № 10. 1898.

URL: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/China/XIX/1880-1900/Popov_P_S/patriot_dviz_kitae_1898.htm
(Дата звернення: 07. 03.2021).

² Фицджералд П. История Китая. Пер. Калашниковой Л. А. Москва: Центрполиграф, 2008.

URL: <https://e-libra.su/read/468706-istoriya-kitaya.html> (Дата звернення: 07. 02. 2021).

³ Ключковский Ю. В., Сабанин А. В. Международная политика новейшего времени в договорах, нотах и декларациях: От Французской революции до империалистической войны. Москва: Литиздат НКВД, 1925. С. 301.

⁴ Айгунский договор между Россией и Китаем о границах и взаимной торговле. 1858.

URL: <http://nik2nik.ru/node/64> (Дата звернення: 12.03.2021).

свої традиції та здобутки та знайшли багато нових поціновувачів. Але це відбулося далеко не відразу та не з усіма.

Що стосується зовнішньої політики, то в другій половині XIX століття вона була насиченою на події. Ще в 1845 році між Китаєм та Францією була підписана угода про торгівлю та співпрацю¹. В 1860ті роки, Китай підписав нерівноправну угоду з Англією (1860 рік)², Прусією (1861 рік), Данією (1861 рік), Нідерландами (1863 рік), Іспанією (1864 рік), Бельгією (1865 рік), Італією (1866 рік) та Австро-Угорщиною (1869 рік). Також в 1869 році було підписано чергову угоду з російською імперією. В ній було переглянуто правила сухопутної торгівлі³.

В 70ті роки китайська імперія пішла на нові поступки для країн Заходу. Завдяки цьому, в 1876 році китайською владою було підписано конвенцію в Чіфу, яка містила в собі велику кількість поступок для Англії. Перш за все для неї було відкрито чотири нових порти, дозволено запровадження консульства на території китайської імперії та дозвіл на експедицію до Тибету.

В 80х роках було ускладнено взаємовідносини мж Францією та Китаєм⁴. Франція претендувала на територію Аннаму, який на ті часи був васалом китайської держави. В травні 1884 року Лі Хунчжан погодився віддати Аннам, проте таку думку не підтримувало керівництво Пекіну. Франція вирішила

¹ Договор о дружбе, торговле и навигации, заключенный в Вампу 24 октября 1844 г. МЕЖДУ Францией и Китаем. 1844-1862. Москва: ИВЛ, 1958.

URL: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/China/XIX/1840-1860/Dog_franc_china/text.htm (Дата звернення: 13.03. 2021).

² Пекинская англо-китайская конвенция о мире и дружбе 24 окт. 1860.

URL: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/China/XIX/1840-1860/Sb_dog_Dal_vost/1-20/12.htm (Дата звернення: 15. 03. 2021).

³ Правила для сухопутной торговли России с Китаем, заключенные в Пекине 15 апреля 1869.

URL: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/China/XIX/1840-1860/Sb_dog_Dal_vost/1-20/14.htm (Дата звернення: 15. 03. 2021).

⁴ Донесение русского поверенного в делах во Франции П. А. Капниста Н. К. Гирсу о политике Франции в Тонкине. Париж. 1883.

URL: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Suedostasien/XIX/18601880/Polit_kap_derz_jugo_vost_azii_II/161-180/173.htm (Дата звернення: 15.03. 2021).

направити свою флотилію до провінції Фучжою та напасти на китайські кораблі. Цей напад не був єдиним в ході цієї китайсько-французької війни, яка тривала до 1885 року. В результаті, Китай все ж таки підписав угоду за якою Аннам переходив до складу Франції. Ще одним результатом став дозвіл вільної торгівлі в китайській провінції Юньнань¹.

На початку 70х років боротьбу за Китай почала Японія. Вона прагнула взяти під тотальний контроль острів Рюкю, який на той час знаходився під спільною владою Китаю та Японії. Заручившись підтримкою з боку США, Японія в 1874 році прагнула захопити острів Тайвань². Проте їм довелося відмовитися від цієї затії через Британію, яка мала свої плани на цю територію. В 1880 році США запропонувало китайській імперії укласти угоду про імміграцію китайських працівників до Америки, адже вона була стурбована великою кількістю людей, бажаних проникнути на її територію³.

Від 60х років до японсько-китайської війни 1894-1895 років в країні відбувається багато подій в політичній історії держави. До влади приходять прихильники політики «самопосилення», які прагнули провести ряд реформ в армії, політиці та суспільстві. Активно відбувається процес запозичення технологічного досвіду у західних держав та впровадження його в усі системи. Зароджується ідея про розвиток власної промисловості, що є характерною

¹ Завоевание Францией Вьетнама и франко-китайская война (1882-1886).

URL:http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Suedostasien/XIX/18601880/Polit_kap_derz_jugo_vost_azii_II/vved7.htm (Дата звернення: 21. 03.2021).

² Хвостов В. М., Зорин В. А. История дипломатии: в 3 т. Т. 2: Дипломатия в Новое время (1872-1919 гг.) Москва: Государственное издательство политической литературы, 1963. С. 652.

³ Пекинский американско-китайский договор о регулировании китайской иммиграции в С.-Штаты 17 нояб. 1880.

URL:http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/China/XIX/1840-1860/Sb_dog_Dal_vost/1-20/16.htm (Дата звернення: (23.03.2021).

ознакою для капіталістичного ладу і поштовхом для розвитку китайської буржуазії¹.

В Європейських країнах капіталістичний лад почав розвиватися раніше і на цей час досягав певних успіхів. Також характерним для цього періоду є завершення колоніального розподілу світу та встановлення гегемонії, що по своєму вплинуло на китайську державу.

Політику «самопосилення» можна розділити на три етапи²:

1. Перший етап відбувався з 1860 до 1870 років. В цей час характерним є те, що керівництво сконцентрувало всю свою увагу на придушення селянських повстань та неханських народів, проживаючих на території китайської імперії;
2. Другий етап 1870- 1885 роки. В цей час відбувалася боротьба за вплив на керівництво між поміщиками, які в цей час починають активувати свою діяльність.
3. Третій етап відбувався з 1885 по 1894 роки. Його початок ознаменований поразкою в війні з Францією та посиленням впливу діяльності Лі Хунчжана. Завершальною подією стала поразка у війні з Японією, яка розгромила китайський флот та ознаменувала кінець політики «самопосилення».

Керівництво Цінської імперії після воєнних битв з різними іноземними країнами зрозуміли, що їх техніка в багато разів переважає над китайською. Після другої опіумної війни прихильники політики запозичення іноземного досвіду почали співпрацювати з країнами Заходу та переймати досвід у виготовленні зброї, боєприпасів, кораблів тощо³. Адже китайці були

¹ Лاپин П. А. Движение за освоение заморских дел (янью юньдун) в Китае в период династии Цин и организация преподавания иностранных языков (60-е – 80-е гг. XIX в.). // «Проблемы востоковедения», 2020. С. 33.

² Попов П. С. Накануне реформ в Китае. // Вестник Европы, № 4. 1902.

URL: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/China/XX/1900-1920/Popov_P_S/nakanune_reform.htm (Дата звернення: 25. 03. 2021).

З 106. Wilkinson E. Chinese History: A Manual, Revised and Enlarged. London: Harvard university, 2000. P. 676.

переконані, що саме ці знання допомогли Британії та Франції перемогти у війнах з Китаєм. Для цього імперії довелося забути про ізоляційну політику від інших країн та дозволити їх представникам перебувати на території держави і пропагандувати свої ідеї та інтереси¹.

В ході політики використання іноземного впливу відбувалися реформи в області адміністративного керівництва, керівництва та організації армії, транспорту тощо. Не забували й про народні повстання, а саме про їх придушення та укріплення влади династії Цін, на яку впливали феодалні верстви². Серед найвпливовіших прихильників політики «самопосилення» серед цінських чиновників був князь Гун та його наближені. Варто також згадати намісника провінції Цзєн Гофаня, Лі Хунчжана, Цзо Цзун-Тана тощо.

Проте не варто забувати, що противників у цієї політики було більше ніж прихильників. Консервативні верстви населення були активними противниками будь-яких знань та продукції з інших країн, та розцінювали політику запозичення іноземного досвіду як зраду традиційних та вікових ідеалів китайської імперії та загрозу маньчжурському керівництву³.

Фен Гуїфень вважав, що треба посилити вплив феодалів на населення, відновити пропаганду конфуціанства та позичати у Заходу лише ті науки, які сприяли його піднесенню. На його думку, конфуціанство мало укріплюватися шляхом обрання на державні посади талановитих людей, які не піддаються корупції. Екзамени, які здають для отримання посади він вимагав удосконалити та додати до шкільних предметів вивчення математики та іноземної мови. Проте, іноземців Фен Гуїфень вважав за «варварів», а китайців найкращим народом⁴.

¹ «Права» иностранцев в Китае.

URL:http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/China/XIX/1840-1860/Sb_dog_Dal_vost/vved.htm (Дата звернення: 27. 03. 2021).

² Scott G., Twenty-six years of missionary work in China, London: Hodder and Stoughton, 1897. P. 208.
URL: <https://archive.org/details/twenty-six-years-of-missionary-work-in-china/mode/2up> (Дата звернення: 29. 03. 2021).

³ Тихвинский С.Л. Политика «самоусиления» правящих кругов Китая (1860-1895). С. 69.

⁴ Rowe W. T. China's last empire the great qing. London: Cambridge, 2009. С. 227.

Через поразку у другій опіумній війні іноземні держави отримали можливості проникнення та перебування на китайській території, навіть в Пекіні. Для торгівлі з іноземцями було відкрито 15 портів. Іноземні місіонери отримали можливість безперешкодно пропагувати свої вчення та вивозити з імперії робочих для праці на колоніях. Англія отримала частину острова Коулун бля Гонконгу. Китайське керівництво зобов'язувалося виплатити всі розходи на англо-французьку інтервенцію тощо¹.

Завдяки тому, що закінчилися війни з іноземними країнами війська стали вільними і влада змогла направити їх на придушення повстань всередині країни. Держави, які були зацікавлені у стабільності китайської імперії буквально пішли на військовий союз з китайським керівництвом проти народних повстань. Так наприклад союз, який з'явився під час придушення повстання тайпінів маньчжуро-китайською армією та англо-французькими арміями за участю європейських та американських професіоналів залишався активним протягом всього періоду існування «Політики самопосилення».

В 1861 році імператор погодив меморандум князя Гуна щодо створення в столиці «Канцелярії з загального керівництва справами різних країн». Таким чином вони прагнули бути в курсі всіх подій, які відбувалися в інших країнах та тримати під контролем ситуацію на китайській території². Досягти цієї задачі можна було шляхом дотримання угод, які були укладені з іноземними державами після поразок у війнах та не дозволяти їм більше ніж було записано в угодах.

На відміну від інших центральних установ китайської держави, де на керуючи посади обиралися виключно китайці і керували лише справами всередині країни, канцелярія була створена для контролю за зовнішньою політикою. До речі, всі чиновники з канцелярії паралельно займали головні посади в керівництві країною.

¹ Дацзышен В.Г. Новая история Китая. Благовещенск: Издательство БГПУ, 2004. 265с.

² Меликсетов А. В. История Китая. М.: «Высшая школа», 2002. С. 334.

URL: http://istfak-brsu.narod.ru/32578_meliksetov_a_v_istoriya_kitaya.pdf (Дата звернення: 3. 03. 2021).

В 1861 році відбулася зміна імператора і пост перейшов неповнолітньому Цзай Шуню. Так як він ще не міг займатися державними справами через свій вік, то ця роль до його повноліття перейшла до його матері, імператриці Цисі. Вона, разом з іншою жінкою імператора створила регенство «заслуховування докладів про державні справи через опущену завісу»¹.

Керівництво сина Цисі отримало назву «Спільне керівництво», яке тривало с 1861 по 1870 рік. Князь Гун вбачав основну загрозу владі з боку селянських повстань та таємних спілок². В меморандумі канцелярії ще не було згадок про політику «самопосилення», проте в ньому вже почала зустрічатися ідея про те що час займатися самопосиленням і в першу чергу починати слід з підготовки військ та придушень повстань, а зробити це можливо за допомогою іноземної зброї та нових прийомів ведення бою. Автори вважали, що якщо мир буде всередині країни, то і за її межами все неодмінно владнається. Отже в цей час політика «самопосилення» розглядалася в першу чергу як спосіб досягнення миру та стабільності всередині країни.

Схожа ідея застосування політики «самопосилення» зустрічалася і в інших документах тих часів. Лі Хунчжан висловлював свої побоювання щодо того, що повстанці почнуть використовувати іноземну зброю задля повалення влади. Тож владою було прийнято рішення про те, що звичайне населення не повинно знати як користуватися зброєю та мати її. Після того як керівництву вдалося придушити повстання тайпінів почала з'являтися нова трактовка цієї політики, яка мала на меті покращення становища країни та підвищенню її спроможності у боротьбі з іншими державами.

¹ Carl K. A. With the Empress Dowager of China. Forgotten Books, 2010. P. 37.

URL: <https://www.goodreads.com/book/show/4383696-with-the-empress-dowager-of-china> (Дата звернення: 9.04. 2021).

² Семанов В. И. Из жизни императрицы Цыси: 1835—1908. Москва: Наука, 1979. С. 44.

URL: <http://libarch.nmu.org.ua/bitstream/handle/GenofondUA/42363/44ab83e5c73e5e096f7a50c8e86547f4.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Дата звернення: 11. 04. 2021).

Протягом 1864-1866 років прихильники політики «самопосилення» за допомогою військ добивали залишки армії тайпінів в провінціях Фуцзянь, Цжецзян, Цзянсі тощо. В деякий випадках доводилося залучати флот та йти на співпрацю з англійським та французьким флотом¹.

З 1865 року Цзен Гофань займався придушенням повстання няньцзюней за допомогою сяньської та хуайської армії. Він був жорстоким і вважав, що чим більше повстанців він вб'є, тим буде краще. Майже всіх захоплених він наказував стратити. Його підлеглі також не були проти таких методів, тож активно ними користувалися. Державну армію населення почало боятися більше ніж розбійників та повстанців, адже ті руйнували все та грабували. Тож в 1867 році імператор видав наказ про негайне наведення дисципліни в армії. Після поразки Цзен Гофаня було замінено на Лі Хунчжана². Йому вдалося придушити це повстання, яке тривало 16 років за допомогою використання іноземної зброї. Інші повстання неханських народів, таких як мяо, уйгурів, мусульманського населення тощо, були придушені з не меншою жорстокістю. Окрім придушення за допомогою військової армії, прихильники політики «самопосилення» нерідко вдавалися до ідеологічних методів. Навіть під час придушення тайпінського повстання поліцейським було наказано контролювати та стежити за мешканцями мирних регіонів. Така система мала назву Бао Цзя, тобто «кругова порука».

В кінці 50х років XIX століття для керівництва портами, відкритими для іноземної торгівлі, в Пекіні було створено Керівництво імператорськими морськими митницями. На посади брали багато іноземців, особливо англійців³. Станом на 1875 рік на митниці працювало до п'ятиста іноземців, а до 1895 – до восьмиста. Керівництво імператорськими морськими митницями

¹ Кара-Мурза Г.С. Тайпины. Великая крестьянская война и тайпинское государство в Китае, 1850-1864. Москва: Учпедгиз, 1950. С. 123.

² Меликсетов А. В. История Китая. Москва. «Высшая школа», 2002. С. 331.

URL: http://istfak-brsu.narod.ru/32578_meliksetov_a_v_istoriya_kitaya.pdf (Дата звернення: 13. 04. 2021).

³ B. E. Foster Hall. The Chinese Maritime Customs: An International Service, 1854-1950. BRISTOL: University of Bristol, 2015. P.14.

та Канцелярія по загальному керівництву справами різних країн співпрацювали один з одним і були засобом впливу на цінське керівництво іноземних держав, перш за все Англії. Так з 1868 по 1894 рік китайське керівництво за допомогою англійця Харта отримувало займи від іноземних банків для покриття витрат¹.

Європейські країни прагнули контролювати Китай за допомогою облаштування на його території своїх банків та компаній. До кінця XIX століття в країні налічувалось 50 банкових установ, 30 з них належали Англії. Вони надавали кошти керівникам країни та вкладали в будівництво залізничної дороги. Через це державний борг Китаю зростав швидкими темпами². Також було розміщено 595 фірм, з яких близько 400 належали вищезгаданій Британії.

Діяльність іноземних місіонерів не викликала особливого захоплення серед китайського населення, тож воно почало масово протестувати проти них. Перший такий протест відбувся у 1862 році в Цзянсі та Хунань. Після цього схожі бунти виникали в Янчжоу та Тайвані, де протягом 1868-1869 років населенням було знищено католицькі та протестанські будівлі. Все, що тут відбувалося турбувало владу та викликало занепокоєння.

В інших провінціях до протестуючого населення приєдналися так звані шеньши, які сповідали та пропагували конфуціанство та вбачали у християнстві загрозу для своєї діяльності. Антимісіонерські повстання були символом спротиву проти втручання іноземних держав в справи китайської імперії³.

В 1870 році в Тянцзіні, в ході антимісіонерського руху було вбито французького консула та місіонерів. Цзен Гофань та Лі Хунчжань, яким

¹ Болдырев Б.Г. Займы как орудие закабаления Китая империалистическими державами (1840-1948). Москва: Госфиниздат, 1962. С. 78.

² Бычкова Т. А. Страны Азии на пути от традиционного общества к индустриальному (XVII – начало XX в.). Томск: Издательский Дом Томского государственного университета, 2014. С. 43.

³ Price M. T., Christian Missions and Orient civilizations. Shanghai, China. 1922. P. 239.
URL: <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.91766> (Дата звернення: 15. 04.2021).

доручили розслідування цієї справи, вирішили покарати китайське населення, хоча й визнавали, що французи були самі винні, адже влаштовували різні провокації. Керівництво було занепокоєне цими подіями і очікувало агресії з боку французів¹. Тож воно наказало Лі Хунчжану, направити частину війська до столиці, але як виявилось згодом необхідності в цьому не було. Франція в цей час знаходилася в стані війни з Прусією, тож події в Тяньцзині були вирішені мирно.

Цісі назначила Лі Хунчжана намісником Чжилі, адже він успішно співпрацював з іноземцями протягом багатьох років. Таким чином, керівництво імперії переконувало іноземні країни в вірності². Зв'язок з країнами Заходу відбувався за допомогою іноземців, які займали посади на митниці, дипломатів та місіонерів Т Ричарда, Я Аллена тощо.

Лі Хунчжан зміг зберегти свою армію, залишивши її частину в столиці на випадок іноземної агресії. Окрім цього він домігся забрати під своє керівництво арсенали в Нанкіні, Шанхаї та Сучжоу та основні джерела податкових зборів. Він протягом двадцяти п'яти років залишався центральною політичною фігурою, захоплюючи при цьому нові посади в керівному апараті імперії. В Тяньцзині він очолив митницю і арсенал, встановив тісний зв'язок з іноземними дипломатами і став керувати багатьма зовнішньополітичними справами. В центрі столичної провінції він розмістив війська, які були навчені іноземними знавцями та згодом стали справжньою армією європейського зразка з зброєю та артилерією.

В 1869 році, росіянин Бюцов в своїй телеграмі до Санкт-Петербургу доповідав, що кожна китайська провінція ніби окрема держава, яка має власну

¹ Гальперин М. С. Бюрократия и политика «Самоусиления» в Китае (1862 – 1894 гг.). // Ученые записки Комсомольского-на-Амуре государственного технического университета. 2010. С. 21.

URL: [http://www.uzknastu.ru/files/pdf/III-2\(3\)2010/16-23.pdf](http://www.uzknastu.ru/files/pdf/III-2(3)2010/16-23.pdf) (Дата звернення: 17. 04. 2021).

² Rawski E. S. The last emperors: a social history of qing Imperial Institutions. London: University of California Press, 1998. P. 127.

необмежену владу, та не зважає на накази центрального керівництва¹. Для того аби Лі Хунчжан не мав необмежену владу, цінський уряд підтримував Цзо Цзунтана, який в 1882 році був назначеним намісником провінції Лянцзян для контроль над арсеналом в Шанхаї. Влада підтримувала запропоноване Цзо Цзунтаном розвиток судобудівної верфи та арсеналу, адже вважала, що він зможе подолати вплив Лі Хунчжана.

Такі внутрішні справи в китайській імперії послаблювали Китай і давали змогу іноземцям встановлювати політичні та дипломатичні зв'язки не інформуючи центральне керівництво. В 70-90 роках в імперіях розпочався процес розпаду країни на крупні адміністративні райони, які керувалися різноманітними регіональними угрупованнями феодалів-поміщиків. Це вплинуло на хід китайської історії, китайсько-японську війну та Синьхайську революцію².

Багато людей з оточення ЛиХунчжана продовжували відігравати важливу роль в політичному житті Китаю в перші десятиріччя XX століття. Арсенали в Тяньцзині, Шанхаї та Маньчжурії продовжували в XX столітті служити головними центрами постачання китайських озброєних сил.

В 70-90 роки в країні розвивається торгівельно-промислова діяльність аньхойської та хунаньської феодальних угруповань. Перша очолювалася Лі Хунчжаном, друга – Цзен Гоцюанем. Кожне з цих угруповань прагнуло посилити свою армію за допомогою нової зброї, транспорту, одягу тощо.

Керівники армій, які займалися придушенням повстань, за цей час нажили неймовірних статків, адже займалися пограбуванням повстанців та корупцією³. Мова йде за регіональні армії, якими керували китайські

¹ Если домогательства наши будут удовлетворены, отдача Кульджи не будет бесплодной жертвой". Записка посланника России в Китае Е. К. Бюцова. 1878 г.

URL:http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/China/XIX/1860-1880/Buezow_E_K/zapiska_kuldza_1878.htm
(Дата звернення: 17. 04. 2021).

² Ефимов Г.В. Очерки по новой и новейшей истории Китая. Москва: Госполитиздат, 1951. С. 287.

³ Каретина Г.С. Начальный этап модернизации Китая: оценки китайских историков. // Россия и АТР, 2007. С. 83.

чиновники. Вони використовувалися для придушення повстань замість державних, тому що в своєму озброєнні мали зброю європейського зразку та були натреновані іноземними спеціалістами. Також чималу роль в цьому зіграло й те, що вони встановили дуже високі податки, на які утримувалася армія.

Необхідні на створення залізничних доріг, шахт та підприємств кошти чиновники добували з китайських поміщиків та буржуазії, яких заохочували владувати свої кошти у торговельні компанії. Таким чином чиновники мали в своєму розпорядженні приватний капітал, за допомогою якого збагачувалися вони самі і їх армія. Таким чином державна казна спустошувалася а сама національна промислова діяльність зазнала кризи¹. Приватні підприємці не були застраховані від того, що їх не змусять вкладати кошти та перейти під владу чиновників. Тому приватна промисловість все більше потерпала та замість того щоб відкривати нові підприємства вона змушена була переходити під керівництво чиновників².

Столичні чиновники які розвивали промисловість в тому сенсі який мався в рамках політики «самопосилення» співпрацювали з власниками крупних іноземних компаній в китайській імперії, які наживали собі величезні статки на імпорті та експорті. Регіональні лідери створювали сприятливі умови для промисловості й ставали акціонерами цих підприємств та отримували тісний зв'язок з іноземним капіталом³. Саме завдяки буржуазії відбувалися закупівлі зброї, кораблів, пароплавів, машин для підприємств які будувалися в Китаї в ході політики «самопосилення» за кошти китайської казни та розорення китайської приватної промисловості.

¹ Фань Вэнь Лань. Новая история Китая. Том 1: 1840-1901. Москва: Издательство иностранной литературы, 1955. С. 476.

² Никифоров В. Н. Очерк истории Китая. II тысячелетие до н. э. – начало XX столетия. Москва: Инст. Дальнего Востока РАН, 2002. С. 334.

³ Непомнин. История Китая. Эпоха цин. Москва: Инст. Дальнего Востока РАН, 2005. С. 273.

Лі Хунчжан прагнув всі фінансові витрати перекласти на представників приватного капіталу. За згодою імператора він створив «Китайську купецьку пароплавну компанію» й вважав, що якщо нічого не вийде, то збитку будуть нести вкладники, а не він сам. Капітал він розтрачував на власні потреби, наприклад на закупівлю кораблів для свого флоту, для безкоштовного перевезення армії¹. До канцелярії він звертався з проханнями про проведення корисних для себе заходів і та охоче виконувала його забаганки, бо він давав їм щедрі хабарі.

В 60х роках до традиційних товарів для експорту додається бавовна. Така необхідність у цьому матеріалі виникла через блокаду північними штатами Півдня регіону з виробництвом бавовни в ході американської громадянської війни 1861-1865 років. Саме тому, виготовлення бавовни стало одним з найпопулярніших занять серед китайського населення, а згодом китайська імперія стала одним з найкрупніших постачальників цього матеріалу².

Для отримання такої кількості бавовни цілі провінції починають спеціалізуватися на її вирощуванні. Через це вирощування традиційних зернових культур, таких як рис, починає занепадати. Селяни змушені їхати до міста та купляти його там, вивозячи таким чином кошти з села до міста. Цей процес не вдалося зупинити й після налагодження ситуації в США.

В 70-90ті роки прослідковується збільшення імпорту пряжі та тканини. Іноземна продукція все більше поширювалася китайським ринком. Особливо це стає помітним після відкриття суецького каналу, завдяки якому ціна на іноземні товари зменшилася і використання іноземних тканин стало більш вигідним ніж вітчизняних.

На селі, як і в попереднє століття, важливу роль в економічному житті продовжувала відігравати кланова община. Вона полягала у родинних зв'язках

¹ Непомнин, О. Е. Социально-экономическая история Китая. 1894— 1914 гг. Москва: Наука, 1980. С. 173.

² Меликсетов А. В. История Китая. Москва. «Высшая школа», 2002. С. 339.

URL: http://istfak-brsu.narod.ru/32578_meliksetov_a_v_istoriya_kitaya.pdf (Дата звернення: 17. 04. 2021).

між усіма членами та колективному володінні землею та її обробці. Та земля, яка не знаходилася у чиємусь користуванні могла здавати у оренду членам общини, або людям не входивших до її складу¹. Кошти, які були зароблені у такий спосіб розділялися між усіма. Найчастіше орендарями таких земель були заможні люди з заможних общин.

В 80-ті роки XIX століття Лі Хунчжан звертався до західних держав й наголошував на тому, щоб вони негайно припинили торгувати опіумом². Це було зроблено не тому що він переймався через життя китайського населення, а для того, щоб прибрати іноземних конкурентів, адже сам його вирощував.

В 1875 році Цзісі боялася втратити владу після смерті свого сина й наголошувала на посаду імператора свого неповнолітнього племінника. Її підтримали і влада знову перейшла до її рук. Вона закріплювала своє положення, та на високі посади обирала довірених людей³. Одним з них був Лі Хунчжан, для якого це стало ще однією можливістю зміцнити свою владу й відігравати ще більшу роль в зовнішній та внутрішній політиці.

Як і до цього, основну увагу він приділяв укріпленню військової могутності та особистого збагачення й саме на це були націлені всі його заходи. Він наголошував на тому що ні в якому разі не можна припиняти закупівлю матеріалів та зброї з інших держав, адже це сприяло покращенню становища Китаю. Продукція ж яка виготовляється в імперії, як він наголошував, не зможе конкурувати з іноземною. Собі в помічників він набрав багато спеціалістів, особливо з Німеччини, які чекали на вигідні пропозиції.

¹ Меликсетов А. В. История Китая. Москва. «Высшая школа», 2002. С. 338.

² Гегельс В. В. Краткий очерк мер, принимаемых китайским правительством к прекращению потребления опиума в Китае. 1909.

URL:http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/China/XX/1900-1920/Gagelstrom_V_V/text3.htm (Дата звернення: 17. 04.2021).

³ Paul S. Ropp. China in World History. USA: Oxford University Press, 2010. P. 108.

Після реорганізації армії він взявся за флот, адже це була ще одна важлива складова для підвищення могутності¹.

В 1875 році Канцелярії вирішила проголосити основні складові політики «самопосилення». Як вже було вищезгадано, це стосувалося підготовки солдатів, будівництва арсеналів, кораблів, залучення іноземних спеціалістів тощо. Чиновники погоджувалися з цими пунктами й вважали, що в разі їх успіху можна спробувати себе в війні з країнами-колонізаторами. Хоч китайська влада вважала, що країни Заходу є помічниками у боротьбі з повстаннями та мітингами та в разі конфліктів китайців з іноземцями влада підтримувала представників інших країн а не власний народ проте було очевидно що коли китайська імперія стане могутнішою вона спробує свої сили у боротьбі за світова панування².

Під час політики «самопосилення» зовнішня політика відбувалася шляхом поступок та різноманітних дозволень. Під час антимісіонерських повстань 60х років чиновники підтримувало місіонерів та надавали їм ще більше привілеїв, а власний народ карали та примушували миритися з їх діяльністю та присутністю³. Народ зрозумів, що підтримки від тодішньої влади він не дочекається, тож розпочав підніматися на повстання проти неї в кінці 80-90х років.

В кінці XIX століття на китайській території знову відновилася діяльність держав-колонізаторів. Народ не мирився з таким положенням справ та в 1884-1889 роках повстав проти них в Сичуані, Цзянсу, Хубеї, Фуцзяні та багатьох інших провінціях. Про це Лі Хунчжан повідомляв центральну владу.

¹ Никифоров В.Н. Очерк истории Китая: II тысячелетие до н.э. - начало XX столетия. Москва. История Дальнего Востока РАН, 2002. С. 348.

² Тихвинский С. Л. Политика «Самоусиления» — средство подавления народного недовольства в цинском Китае. Москва: «НАУКА», 1971. С. 69.

URL: http://www.orientalstudies.ru/rus/images/pdf/journals/SNV_11_1971_10_tikhvinsky.pdf (Дата звернення: 20. 04. 2021).

³ Каретина Г.С. Начальный этап модернизации Китая: оценки китайских историков. // Россия и АТР. 2007. С. 89.

Ті в свою чергу піддалися тиску Франції, США та Англії і відкрили для торгівлі з ними місто біля річки Янцзи. У відповідь на це місцеві організації до складу яких входили шеньши видавали листи та публікації в яких вимагали прогнати іноземців з китайської імперії та засуджували центральну владу яка допускає торгівлю та діяльність іноземців на території китайської імперії¹. Чим на це відповіла влада? Звичайно вона направила війська на придушення повстань, а с 1891 року було видано наказ про покарання всіх учасників, які перешкоджали діяльності іноземців. Більше того, якщо бунти не припиняться після цього, то карати будуть і місцевих чиновників, які допускають такі свавілля.

До 90х років кількість католицьких священників значно зросла. Вони взяли під свій контроль китайських християн, церкви, школи тощо. В 1891 році китайське керівництво видало наказ в якому місцевій владі було наказано захищати життя та діяльність іноземних місіонерів та інших представників від нападів місцевих населень². Проте навіть це не злякало волелюбний китайський народ.

Існує версія, що існує тісний зв'язок між антимісіонерськими повстаннями та відновленням на початку 1890х років антиманчжурських таємних спільнот. Вважали, що саме вони підбурюють людей на протести проти іноземного панування та діяльності тодішнього керівництва. На думку капіталістичних держав метою таємних спільнот було налаштувати китайський народ проти цінської династії та західних держав й захопити владу³.

В 1876 році було запущено залізничну дорогу під назвою «Усун». При цьому стався нещасний випадок: загинула людина. Китайський народ був

¹ 87. Симоновская Л.В. Юрьев М. Ф. История Китая с древнейших времен до наших дней. Москва: Наука, 1974. С. 431.

² Schorkowitz D. Ning C. Managing Frontiers in Qing China The Lifanyuan and Libu Revisited. Boston: Brill's Inner Asian Library. 2016. P. 391.

³ Morse H. B., The international relations of the Chinese Empire, vol. I, London, 1900. С. 610.
URL: <https://archive.org/details/internationalrel01mors> (Дата звернення: 21/ 04/ 2021).

обурений таким перебігом подій, близько тисячі чоловік перегородили дорогу та не давали їй працювати. В жовтні того ж року Китай та Англія уклали умову про викуп цієї дороги. Поступово, китайське населення почало миритися з існуванням такого іноземного виду транспорту¹.

Проте в 80х роках XIX століття райони, в яких відбувалося будівництво залізничних доріг почали занепадати, тим самим формуючи прошарок безробітного населення, який постійно зростав. Перш за все, це стосувалося людей, які були пов'язані з іншим видом транспорту – водії, вантажники, човнярі, тощо. Окрім цього, під будівництво забиралися ділянки китайських селян та поміщиків. Це призвело до повстань, які знищували залізничні дороги, побудовані завдяки іноземцям та виступали проти їх будівництва. Найвідомішим з яких є іхетуанське повстання.

В середині 1890х років розпочалася криза політики «самопосилення», яка проіснувала 35 років. В результаті виявилось що вона не спроможна покращити та укріпити китайську державу. Особливо чітко всі проблеми було помітно в ході китайсько-японської війни 1894-1895 років під час якої армія та флот Китаю був вщент розгромлений. Війська китайської імперії були не готові, аби вступати в війну. Перш за все це пояснюється малою кількістю сучасної зброї, відсутності гідних керівників, слабкою тактичною підготовкою та відсутністю організації тощо². Становище флоту не було кращим, ніж у армії. Найбільше він потерпав від казнокрадства чиновників, які забирали у власну кишеню кошти, виділені на укріплення кораблів³.

Причиною війни стала Корея, всередині якої відбувалися масові селянські повстання. Вона звернулася за допомогою до Китаю, але не дивлячись на це, Японія вирішила направити своє військо. Через це між

¹ Пиатрович А. А. Особенности развития железных дорог Китая и армогрунтовых сооружений удерживающих сооружений земляного полотна. Хабаровск: ДВГУПС. 2014. С. 20.

² Дацышен В.Г. Новая история Китая. Благовещенск: Издательство БГПУ, 2004. С. 278.

³ Нозиков Н. Японо-китайская война 1894–1895 гг. Москва: Воениздат НКО СССР, 1939.

URL: http://militera.lib.ru/h/nozikov_n/index.html (Дата звернення: 21. 04. 2021).

Японією та Китаєм виникла боротьба, а 1 серпня 1894 року Японія оголосила Китаю.

Китайське керівництво на чолі з Цзісі та Лі Хунчжаном боялися такого розвитку подій, адже допускали можливість поразки. Лі Хун-чжан був направлений до Кореї для керівництва китайськими військами. В 1894 році китайська армія зазнала поразки біля Пхеньяну та відступила. Але японське військо навздогнало їх та розгромило. Схожа доля спіткала й китайський флот.

В лютому 1895 року японці захопили Вейхайвей. Лі Хунчжан направився до Японії з метою проведення мирних перемовин¹. В результаті 17 квітня було підписано Симоносекську угоду згідно з якою, Китай відмовлявся від посягань на Корею, віддав Ляодунський острів та Тайвань². Окрім цього китайська імперія була змушена виплатити контрибуцію, дозволити Японії будувати свої підприємства на території Китаю та відкрити ще чотири порти для торгівлі³. В 1886 році між китайською та японськими сторонами відбулися перемовини на яких було прийнято спільне рішення про виведення з корейської території військ обох держав⁴.

Тож, Японія, яка вибрала шлях буржуазних реформ виявилася набагато сильнішою ніж могутній Китай, який потерпав від корупції, масових народних повстань, зловживання владою та діяльності іноземців⁵. Політика

¹ Витте С. Ю. Воспоминания: Царствование Николая II. Граф С. Ю. Витте. Берлин: Слово, 1923. С. 87.

URL: <https://www.prilib.ru/item/404612> (Дата звернення: 21. 04. 2021).

² Соловьев Ю. Я. Воспоминания дипломата 1893-1922. Москва, 1959.

URL: http://dugward.ru/library/solovyev_diplomat/solovyev_vosp_diplomata.html#mid (Дата звернення: 21.04. 2021).

³ Японско-китайский мирный договор (Симоносеки) 17 апреля 1895.

URL: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/China/XIX/1840-1860/Sb_dog_Dal_vost/21-40/23.htm (Дата звернення: 21. 04. 2021).

⁴ Тяньцзинская японско-кит. конвенция (Лихунчжан — Ито) о выводе китайских и японских войск из Кореи 18 апреля 1886 г.

URL: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/China/XIX/1840-1860/Sb_dog_Dal_vost/1-20/19.htm (Дата звернення: 23. 04. 2021).

⁵ Ковальчук М. Вмешательство трёх европейских держав России, Франции, Германии в условия Симоносекского договора 1895 г.: причины и последствия // Известия Восточного института, 2008. 49-61 с.

«самопосилення» допомогла здолати владу маньчжурів, але в той же час вона створювала сприятливі умови для встановлення капіталістичними державами свої прав. Влада не прислухалася до думки свого населення, яке було патріотично налаштоване та не йшла їм на поступки, через що політика «самопосилення» не зазнала широкої підтримки. В майбутньому вона сприяла розділу країни між капіталістичними державами¹.

Після поразки в японсько-китайській війні в Китаї почався рух за проведення буржуазних революцій. Цю ідею підтримали і деякі представники центральної влади й сам імператор Цзайтянь. Також такі ідеї схвалив Сунь Ятсен і його послідовники.

США прагнули перетворити Китай на засіб свого збагачення. Для цього вона у 1899 році видала доктрину під назвою « політика відкритих дверей» в якій наголошує на рівноправності між державами-колонізаторами. Це було зроблено для того, аби американці отримали право на рівні з іншими країнами господарювати на території Китаю та розпоряджатися ним. Ця доктрина була надіслана всім капіталістичним державам, які претендували на імперію². Багато хто підтримав цю ідею, а деякі вважали це способом розграбування та розділу Китаю на «сфери впливу. Такий розділ перетворив китайську імперію з незалежної держави на напівколонію.

Тож, таким чином, як висновок можна сказати, що проведення політики «самопосилення» не змогло сприяти набуттю незалежності китайської імперії від капіталістичних держав та посилити її настільки, щоб мати змогу

URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/vmeshatelstvo-treh-evropeyskih-derzhav-rossii-frantsii-germanii-v-usloviya-simonosekского-dogovora-1895-g-prichiny-i-posledstviya>. (Дата звернення: 22. 04.2021).

¹ Попов П. С. Реформационное движение в Китае. // Вестник Европы, № 9. 1897.

URL: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/China/XIX/1880-1900/Popov_P_S/reform_dviz_kit_I.htm (Дата звернення: 23. 04. 2021).

² Обмен нот между Соединенными Штатами и другими державами по вопросу о политике “открытых дверей” в Китае (сентябрь 1899—март 1900 гг.).

URL: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/China/XIX/1840-1860/Sb_dog_Dal_vost/41-60/54.htm (Дата звернення: 23.04. 2021).

протистояти їм. Проте важливим наслідком є те, що ці реформи сприяли розвитку міжнародних відносин Китаю з іншими країнами¹.

Окрім цього, за рахунок проведення цієї політики відбувалося укріплення в країні іноземного капіталу, який надавався китайській імперії у вигляді займів та кредитів. Всі прибутки, які вдалося отримати від роботи національних підприємств не потрапляли до державної казни та не шли на їх розвиток, а надходили до рук чиновників, за рахунок чого вони сколочували величезні статки.

В країні постійно виникали повстання небайдужого населення, яке переймалося місіонерською діяльністю, іноземним втручанням у державні справи та знищенням традиційних принципів тощо. Влада не прислуховувалася до них, та жорстоко карала з допомогою армії, яка укріплювалася за рахунок іноземної зброї. До кінця XIX століття країна підписала велику кількість нерівноправних угод та перетворилася на напівколонію.

¹ Лапин П. А. Ведомство по делам просвещения и организация образования в Китае в поздние годы династии Цин (кон. XIX – нач. XX вв.). // « Гуманитарные исследования в восточной Сибири и на Дальнем Востоке. 2016. С. 10.

ВИСНОВКИ

Протягом XIX століття в китайській імперії відбулося багато важливих та доленосних подій. Однією з яскравих сторінок в історії цього періоду є проведення політики «самопосилення» шляхом запозичення іноземного досвіду. Уряд країни пішов на такі міри через те, що в державі вже давно виникла необхідність реформ та змін. Врешті-решт, було прийнято рішення, обрати саме такий шлях подальшого розвитку, адже керівники імперії були впевнені, що могутності європейських держав та країн заходу сприяла саме ця причина.

Проте китайське суспільство не було готове до таких змін та сприйняло їх неоднозначно. Якщо одна частина вбачала у цьому можливість культурного обміну, розширенню світогляду, переходу китайської імперії на новий рівень розвитку, то інші категорично заперечували та виступали проти такого потурання традиційним установам та моралі. Такий розкіл суспільства не міг не вплинути на розвиток нових ідей, не притаманних для класичного китайського устрою.

Люди піднімалися на повстання, знищували об'єкти діяльності іноземних діячів, скоювали вбивства тощо. Влада, яка була зацікавлена у співпраці з європейцями, підтримувала їх, а не власний народ, що сприяло розчаруванню у керівництві серед людей. Це звичайно ж усугубляло ситуацію та призводило до протестів ще більших масштабів.

Загалом, відбулося багато подій та змін, які здаються здатними покращити становище країни та мають сприяти розквіту держави. Але в китайській імперії, досягнення виявилися слабкішими ніж кризове становище, в яке потрапила країна після непослідовного проведення політики «Самопосилення». Немалу роль зіграла корупція чиновників, які наживалися за рахунок державної казни та іноземних займів, що довело країну до стану бідності. Можна також сказати про те, що чиновники іноді досить неуважно слідували за подіями та не втручалися в вирішення проблем. Варто згадати флот, який після французко-китайської війни

показав, що є недієздатним і потребує реформування. Але це було проігноровано і в ході японсько-китайської війни флот був розгромлений, а політика запозичення іноземного досвіду припинила своє існування.

Що стосується культури, то можна сказати, що вона за всю історію китайської імперії існувала та розвивалася в умовах протиріч всередині країни та стала свідком підкорення Китаю колоніальними державами. Вона вплинула на розвиток культури багатьох азіатських країн, а в XIX столітті цей вплив було помітно на прикладі багатьох країн. Але в співпраці з європейськими державами є свої недоліки. Завдяки іноземному досвіду мистецтво втрачає свою індивідуальність та душу. Продукція почала виготовлятися не для задоволення, а для заробітку. Але незважаючи на всі труднощі, культура продовжувала існувати та розвиватися.

Матеріальні та літературні джерела, які збереглися до наших днів, дають змогу зрозуміти яким чином відбувався процес виникнення соціально-політичних систем та розвитку релігійно-філософських поглядів. Помітним є розвиток архітектури, розбудови міста. Створюються скарбниці поезії та прози. Виникають витвори зображувального мистецтва, серед яких новим є портретний живопис. Створюється міжнародна форма театру, а згодом й музикальна драма. Краса відомих на весь світ вишивок, виробів з каміння, слонової кістки, дерева, порцеляни приваблюють до себе увагу цінителів мистецтва та іноземних покупців. Не варто забувати й про досягнення в області астрономії, освіти, медицини, книгодрукування тощо. Всі ці надбання дозволили досягти успіху в економічному розвитку та розширенні торгових відносин з іншими державами.

В країні масово виникають нові навчальні заклади, які здійснювали підготовку майбутніх дипломатів китайської імперії. Вони вивчали європейські мови, їх історію, культуру та все необхідне для кращого розуміння іноземного світу. В схожих школах почалося викладання природничих наук, без яких просто неможливо було уявити тогочасні розвинені країни та вивчення яких до цих часів вважалося в Китаї неблагоородною справою.

Звичайно, можна сказати, що іноземний досвід, на жаль, не зміг сприяти набуттю незалежності китайської імперії від капіталістичних держав та посилити її настільки, щоб мати змогу протистояти їм. Проте важливим наслідком є те, що ці реформи сприяли розвитку міжнародних відносин Китаю з іншими країнами. Китай, яких до цього був зачищеною для навколишнього світу країною, бо вважав що співробітництво робить його слабкішим, відчинив свої двері для співпраці й на власному прикладі вирішив застосувати іноземний досвід.

Окрім цього, за рахунок проведення цієї політики відбувалося укріплення в країні іноземного капіталу, який надавався китайській імперії у вигляді займів та кредитів. Всі прибутки, які вдалося отримати від роботи національних підприємств не потрапляли до державної казни та не шли на їх розвиток, а надходили до рук чиновників, за рахунок чого вони сколочували величезні статки. Корупція та зловживання владою накладали свій негативний вплив на розвиток приватного підприємства та призводили до кризового становища промисловості.

В країні постійно виникали повстання небайдужого населення, яке переймалося місіонерською діяльністю, іноземним втручанням у державні справи та знищенням традиційних принципів тощо. Влада не прислуховувалася до них, та жорстоко карала з допомогою армії, яка укріплювалася за рахунок іноземної зброї. До кінця XIX століття країна стала членом великої купи нерівноправних угод та перетворилася на напівколонію.

Звичайно, варто відмітити й те, що політика використання іноземного досвіду мала деякі позитивні наслідки. Так наприклад, в країні з'явилися нові військові фабрики, розвивалась промисловість, прокладалася залізнична дорога, виникали нові спеціалізовані школи тощо. Це сприяло розумінню європейського суспільства, його шляхів розвитку та спонукало китайську імперію до змін в майбутньому. Тож ідея запозичення досвіду, попри свою недовготривалість все ж таки не виявилася марною.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Айгунский договор между Россией и Китаем о границах и взаимной торговле. 1858 г.
URL: <http://nik2nik.ru/node/64>
2. Вольтер о Китае и становление русского китаеведения. М. Восточная литература. 1993
URL: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/China/XVIII/1740-1760/Bratisev_V_F/pred.phtml
3. Витте С. Ю. Воспоминания: Царствование Николая II. Граф С. Ю. Витте. Берлин: Слово, 1923. 562 с.
4. Договор о дружбе, торговле и навигации, заключенный в Вампу 24 октября 1844 г. Между Францией и Китаем. 1844-1862. Москва: ИВЛ. 1958.
URL: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/China/XIX/1840-1860/Dog_franc_china/text.htm
5. Донесение русского поверенного в делах во Франции П. А. Капниста Н. К. Гирсу о политике Франции в Тонкине. Париж. 1883.
URL: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Suedostasien/XIX/18601880/Polit_kap_derz_jugo_vost_azii_II/161-180/173.htm
6. **Если домогательства наши будут удовлетворены, отдача Кульджи не будет бесплодной жертвой". Записка посланника России в Китае Е. К. Бюцова. 1878 г.**
URL: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/China/XIX/1860-1880/Buezow_E_K/zapiska_kuldza_1878.htm
7. Завоевание Францией Вьетнама и франко-китайская война (1882-1886).
URL: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Suedostasien/XIX/18601880/Polit_kap_derz_jugo_vost_azii_II/vved7.htm
8. Ключковский Ю. В., Сабанин А. В. Международная политика новейшего времени в договорах, нотах и декларациях: в 2 ч. Ч2: От

- Французской революции до империалистической войны. Москва: Литиздат НКВД, 1925. 447 с.
9. Краткий очерк мер, принимаемых китайским правительством к прекращению потребления опиума в Китае. Составил В. В. Гагельср. 1909.
URL:http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/China/XX/1900-1920/Gagelstrom_V_V/text3.htm
 10. Ли Жу-Чжэнь. Цветы в зеркале. Пер. Циперович И. Э., Фишман О. Л., Вельгус В. А., Монзелер Г. О. Москва-Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1959. Литературные памятники. 788 с.
 11. Нанкинский англо-китайский договор о мире, дружбе, торговле, возмещении убытков и т. д. от 29 авг. 1842 г.
URL:http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/China/XIX/1840-1860/Sb_dog_Dal_vost/1-20/1.htm
 12. Обмен нот между Соединенными Штатами и другими державами по вопросу о политике “открытых дверей” в Китае (сентябрь 1899—март 1900 гг.)
URL: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/China/XIX/1840-1860/Sb_dog_Dal_vost/41-60/54.htm
 13. Пекинская англо-китайская конвенция о мире и дружбе 24 окт. 1860 г.
URL:http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/China/XIX/1840-1860/Sb_dog_Dal_vost/1-20/12.htm
 14. Пекинский американско-кит. договор о регулировании китайской иммиграции в С.-Штаты 17 нояб. 1880 г.
URL:http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/China/XIX/1840-1860/Sb_dog_Dal_vost/1-20/16.htm
 15. Попов П. С. Накануне реформ в Китае // Вестник Европы, № 4. 1902.
 16. Попов П. С. Патриотическое движение в Китае // Вестник Европы, № 10. 1898.

17. Попов П. С. Реформационное движение в Китае // Вестник Европы, № 9. 1897.
18. Сборник договоров и других документов по истории международных отношений на Дальнем Востоке (1843 – 1925).
19. Слово о живописи из сада с горчичное зерно. Пер. Завадская Е.В. Москва: В. Шевчук, 2001. 512 с.
20. Соловьев Ю. Я. Воспоминания дипломата 1893-1922. Москва, 1959.
21. Правила для сухопутной торговли России с Китаем, заключенные в Пекине 15 апреля 1869 г.
URL: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/China/XIX/1840-1860/Sb_dog_Dal_vost/1-20/14.htm
22. «Права» иностранцев в Китае.
URL: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/China/XIX/1840-1860/Sb_dog_Dal_vost/vved.htm
23. Пясецкий П. Я. «О санитарных условиях и медицине Китая». Москва: Университетская типография, 1876. 68 с.
24. Татаринов А. Китайская медицина Введение. Труды членов Российской духовной миссии в Пекине, Том 2. 1853.
25. Тяньцзинская японско-кит. конвенция (Лихунчжан — Ито) о выводе китайских и японских войск из Кореи 18 апреля 1886 г.
URL: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/China/XIX/1840-1860/Sb_dog_Dal_vost/1-20/19.htm
26. Тяньцзиньский англо-китайский договор о мире, дружбе и торговле от 26 июня 1858 г.
URL: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/China/XIX/1840-1860/Sb_dog_Dal_vost/1-20/10.htm
27. Ухтомский. Э. К событиям в Китае. Об отношениях Запада и России к Востоку.
28. Японско-китайский мирный договор (Симоносеки) 17 апреля 1895 г.

- URL: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/China/XIX/1840-1860/Sb_dog_Dal_vost/21-40/23.htm
29. Carl K. A. With the Empress Dowager of China. Forgotten Books, 2010. 386 p.
 30. Legge J. The Chinese Classics. London: Oxford, 1861, 532 c.
 31. Morse H. B., The international relations of the Chinese Empire, vol. I, London, 1900, 810 c.
 32. Scott G. ., Twenty-six years of missionary work in China, London: Hodder and Stoughton, 1897. 396 p.
 33. Zeng Pu, *Fleur sur l'océan des péchés*, trad. Isabelle Bijon, Éditions Trans-Europe-Repress. 1983.
 34. Арапова Т. Б. Керамика и фарфор Дальнего Востока. Санкт-Петербург: Труды государственного Эрмитажа, 2012. 182 с.
 35. Бокщанин А.А., Непомнин О.Е. Степугина Т. В. История Китая: древность, средневековье, новое время. Москва: Вост. лит., 2010. 590 с.
 36. Болдырев Б.Г. Займы как орудие закабаления Китая империалистическими державами (1840-1948). Москва: Госфиниздат, 1962. 222 с.
 37. Бофей Шань. Влияние западной праздничной культуры на традиционную культуру Китая: история и современность // Общество: философия, история, культура, 2018. 6 с.
 38. Бугрова. М.С. Роберт Харт и Китайские Морские таможни // Известия Восточного института, 2006. 67 с.
 39. Бычкова Т. А. Страны Азии на пути от традиционного общества к индустриальному (XVII – начало XX в.) Томск: Издательский Дом Томского государственного университета, 2014. 459 с.
 40. Васильев Л. С., Лапина З. Г., Меликсетов А. В., Писарев А.А. История Китая. Москва: Изд.-во МГУ «Высшая школа», 2002. 872 с.

- 41.Васильев Л.С. История Востока: в 2 т. Т. 2. Москва: Высш. шк., 2005. 575 с.
- 42.Васильева Е. А. Общественно-политическая и философская мысль в 60е-90е годы 19 века в Китае
- 43.Васильева Е. А. Политика «самоусиления» (1860-90-е годы). Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский государственный университет, 2008. 3 с.
- 44.Виноградова Н.А. Искусство Китая. Москва: Изобразительное искусство, 1988. 250 с.
- 45.Вэнь У. Живопись и каллиграфия Китая. Днепропетровск: Юникон ЛТД, 2004. 44 с.
- 46.Гавристова Т.М. История зарубежного искусства Востока (театральное искусство Китая и Японии). Ярославль: ЯРГУ, 2019. 44 с.
- 47.Гальперин М. С. Бюрократия и политика «Самоусиления» в Китае (1862 – 1894 гг). // Ученые записки Комсомольского-на-Амуре государственного технического университета. 2010. 23 с.
- 48.Го Жо-суй. Записки о живописи: что видел и слышал. Москва: "Наука". 1978. 240 с.
- 49.Дацышен В.Г. Новая история Китая. Благовещенск: Издательство БГПУ, 2004. 347 с.
- 50.Дацышен. В. Г. Христианство в Китае: история и современность. Москва: Научно-образовательный форум по международным отношениям, 2007. 240 с.
- 51.Дельнов Алексей. Китайская империя. От Сына Неба до Мао Цзэдуна. Москва: Алгоритм, 2013. 560 с.
- 52.Ефимов Г.В. Очерки по новой и новейшей истории Китая. Москва: Госполитиздат, 1951. 375 с.
- 53.Кара-Мурза Г.С. Тайпины. Великая крестьянская война и тайпинское государство в Китае, 1850-1864. Москва: Учпедгиз, 1950. 144 с.

- 54.Каретина Г.С. Начальный этап модернизации Китая: оценки китайских историков. // Россия и АТР, 2007. 90 с.
- 55.Ковальчук М. Вмешательство трёх европейских держав России, Франции, Германии в условия Симоносекского договора 1895 г.: причины и последствия // Известия Восточного института, 2008. 61 с.
- 56.Кочетова С.М. Фарфор и бумага в искусстве Китая. Краткий исторический очерк. Москва: Изд. Академии наук СССР, 1956. 91 с.
- 57.Кречетова М.Н. Вестфален Э.Х. Китайский фарфор. Ленинград: Государственный Эрмитаж, 1947. 87 с.
- 58.Крюгер Р. Китай. История страны. Москва: Эксмо, 2008. 544 с.
- 59.Крюков В. М. Неумолимый червь познания. Избранные мысли об истории и культуре Китая и России. Москва: Памятники исторической мысли, 2009. 680 с.
- 60.Крюков М.В., Малявин В.В., Софронов М.В., Чебоксаров Н.Н. Этническая история китайцев в XIX - начале XX века. Москва: Наука, 1993. 413 с.
- 61.Кузнецов В.С. Императрица Цы Си // ВИ. 2003. № 12.187 с.
- 62.Лапин П. А Преподавание восточных языков и подготовка переводчиков в Китае в ранний период династии Цин: структура, языки, система распределения (вт. пол. XVII – пер. пол. XIX вв.). // «Гуманитарные исследования в Восточной Сибири и на Дальнем Востоке». 2018. 5 с.
- 63.Лапин П. А. Ведомство по делам просвещения и организация образования в Китае в поздние годы династии Цин (кон. XIX – нач. XX вв.). // «Гуманитарные исследования в восточной Сибири и на Дальнем Востоке. 2016. 9 с.
- 64.Лапин П. А. Движение за освоение заморских дел (янью юньдун) в Китае в период династии Цин и организация преподавания иностранных языков (60-е – 80-е гг. XIX в.). // «Проблемы востоковедения». 2020. 6 с.
- 65.Лапин П. А. Начальник Одиннадцатой Российской духовной миссии в Пекине о. Вениамин (Морачевич) как преподаватель школы русского

- языка при Дворцовой канцелярии (1825–1840) // «Общество и государство в Китае.». 2018. 9 с.
- 66.Лапин П. А. Роль американского миссионерства в развитии образования в Китае в поздние годы династии Цин: Вильям Мартин и пекинская школа иностранных языков Туньвэньгуань (вт. Пол. XIX – XX вв.). // «Гуманитарные исследования в Восточной Сибири и на Дальнем Востоке». 2017. 15 с.
- 67.Лапин П. А. Упразднение системы государственных экзаменов (кэцзюй) в Китае в поздние годы династии Цин: социально-политическое и культурно-образовательное значение. // «Общество и государство в Китае». 2016. 13 с.
- 68.Лапин П. А. Школа русского языка при дворцовой канцелярии в цинском Китае (начало 18-вторая половина 19 в.). Москва. Вестник московского университета. № 3. 2009. 186 с.
- 69.Лапин. П. А. Образовательная политика иностранных религиозных организаций в Китае в поздние годы династии Цин// Гуманитарные исследования в Восточной Сибири и на Дальнем Востоке, 2018. 10 с.
- 70.Латыпов Р.А. Почему Китай и Япония ответили по-разному на вызов Запада в XIX веке? // Преподавание истории в школе. 2002. N1. С. 24-29.
- 71.Лопаткин Г. Экономическая культура Востока: Китай. // «Вопросы экономики.». №03. 2014. 14 с.
- 72.Лукоянов И.В. Не отстать от держав...Россия на Дальнем Востоке в конце XIX - начале XX вв. Санкт-Петербург.: Нестор-История, 2008. 668 с.
- 73.Лучкова В.И., Ким А.А. Европейские влияния в традиционной архитектуре Китая XVIII - начала XX в. Хабаровск: Изд-во Тихоокеан. гос. ун-та, 2017. 148 с.
- 74.Мartiнов Д. Е. Иностранные миссионеры в Китае XIX – начала XX в.: специфика деятельности (на примере провинции Шаньдун) // Филология и культура, 2008. 5 с.

75. Меликсетов А. В. История Китая. Москва. «Высшая школа» 2002. 736 с.
76. Непомнин О. Е. История Китая: эпоха Цин. XVII - начало XX века. Москва: Восточная литература, 2005. 712 с.
77. Непомнин, О. Е. Социально-экономическая история Китая. 1894— 1914 гг. Москва : Наука, 1980. 370 с.
78. Непомнин. История Китая. Эпоха цин. Москва: Инст. Дальнего Востока РАН, 2005. 712 с.
79. Никифоров В. Н. Очерк истории Китая. II тысячелетие до н. э. – начало XX столетия. Москва: Инст. Дальнего Востока РАН, 2002. 448 с.
80. Никифоров В.Н. Очерк истории Китая: II тысячелетие до н.э. - начало XX столетия. Москва. История Дальнего Востока РАН, 2002. 448 с.
81. Нозиков Н. Н. Японо-китайская война 1894-1895 гг. Москва: Воениздат НКО СССР, 1939. 104 с.
82. Пахомов С. В. Религиоведение и востоковедение. Материалы научной конференции. Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета, 2005. 332 с.
83. Пиатрович А. А. Особенности развития железных дорог Китая и армогрунтовых сооружений удерживающих сооружений земляного полотна. Хабаровск: ДВГУПС. 2014. 209 с.
84. Ростовский С.Н., Рейснер И.М., Кара-Мурза Г.С., Рубцов Б.К. (ред.) Новая история колониальных и зависимых стран. Том 1. Москва: Государственное социально-экономическое издательство, 1940. 788 с.
85. Семанов В. И. Из жизни императрицы Цыси: 1835— 1908. Москва: Наука, 1979. 172 с.
86. Симоновская Л.В. Юрьев М. Ф. История Китая с древнейших времен до наших дней. Москва: Наука, 1974. 534 с.
87. Смирнова Н. В. Модернизация китайского общества в XIX — начале XX века. Петрозаводск: Издательство ПетрГУ. 2019. 49 с.
88. Соколов-Ремизов С. Н. Литература ,каллиграфия, живопись. «Наука», Москва. 1985. 310 с.

89. Сорокин В. Ф. Китайская классическая драма XIII-XIV вв. Генезис, структура, образы, сюжеты. Москва: Наука, 1979. 336 с.
90. Старовойтова Е. О. Образы иностранцев в традиционном китайском лубке конца XIX - начала XX века. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский Государственный университет, 2019. 34 с.
91. Титаренко М.Л. Кобзев А.И. Духовная культура Китая. Т.3. Литература, язык и письменность. Москва: Восточная литература. 2008. С. 876 с.
92. Титаренко М.Л. Кобзев А.И. Лукьянов А. Е. Духовная культура Китая. Т.2. Міфологія. Релігія. Москва: Восточная литература. 2007. 368 с.
93. Титаренко М.Л. Кобзев А.И. Лукьянов А.Е. Духовная культура Китая. Т.1. Філософія. Москва: Восточная литература. 2006. 876 с.
94. Титаренко М.Л. Кобзев А.И. Духовная культура Китая. Т.6. Искусство. Москва: Восточная литература. 2008. 1081 с.
95. Тихвинский С. Л. Непомнин О. Е. История Китая с древнейших времен до начала XXI века: В 10 томах. Том 6. Династия Цин (1644-1911). Москва : Наука, 2014. 886 с.
96. Тихвинский С. Л. Политика «Самоусиления» — средство подавления народного недовольства в цинском Китае. Москва: Наука, 1971. 78 с.
97. Тихвинский С.Л. (ред.). Китай и соседи в новое и новейшее время. Москва: Наука, 1982. 454 с.
98. Тихвинский С.Л. Политика самоусиления правящих кругов Китая (1860-1895). Москва: Наука, 1972. 13 с.
99. Фань Вэнь Лань. Новая история Китая. Том 1: 1840-1901. Москва: Издательство иностранной литературы, 1955. 630 с.
100. Фицджералд П. История Китая. Пер. Калашниковой Л. А. Москва: Центрполиграф, 2008. 460 с.
101. Харнский К. Китай с древнейших времен до наших дней. Хабаровск-Владивосток: Книжное дело, 1927. 438 с.

102. Хвостов В. М., Зорин В. А. История дипломатии: в 3 т. Т. 2: Дипломатия в Новое время (1872-1919 гг.) Москва: Государственное издательство политической литературы, 1963. 823 с.
103. Цвык А. В. История становления и развития китайско-германских отношений в XVIII – середине XX вв. // Вестник Российского университета дружбы народов, 2016. №1. 71 с.
104. Barrass G.S. The Art of Calligraphy in Modern China. London: University of California Press, 2002. 288 p.
105. Chen Congzhou. On Chinese Gardens. Shanghai: Readers Digest, 1985. 180 p.
106. Chung Wah Nan. The Art of Chinese Gardens. Hong Kong: University Press Hong Kong, 1982. 268 p.
107. Foster Hall. B. E. The Chinese Maritime Customs: An International Service, 1854-1950. Bristol: printed and published at the university of Bristol, 2015. 58 p.
108. Mayers W. F. Treaties between the empire of China and Foreign Powers together with regulations for the conduct of foreign trade, conventions, agreements, regulations etc. Shanghai: "North China herald", 1906. 354 с.
109. Paul S. Ropp. China in World History. USA: Oxford University Press, 2010. 206 p.
110. Price M . T., Christian Missions and Orient civilizations. Shanghai, China. 1922. 610 p.
111. Rawski E. S. The last emperors: a social history of qing Imperial Institutions. London: University of California Press, 1998. 507 p.
112. Rowe W. T. China's last empire the great qing. London: Cambridge, 2009. 369p.
113. Schorkowitz D. Ning C. Managing Frontiers in Qing China The Lifanyuan and Libu Revisited. Boston: Brill's Inner Asian Library. 2016. 478 p.

114. Sickman, C. S. Soper L.E., Coburn A. The Art and Architecture of China. Harmondsworth: Penguin, 1971. 528 p.
115. Smith R. J.. The Qing Dynasty and Traditional Chinese Culture. Manhattan: Rowman & Littlefield Publishers, 2015. 625 p.
116. Sullivan M. Art and Artists of twentieth-century China. Berkeley: University of California Press,, 1996. 392 p.
117. Watson W. Style in the Arts of China. Harmondsworth: Universe Books, 1974. 260 p.
118. Wilkinson E. Chinese History: A Manual, Revised and Enlarged. London: Harvard university, 2000. 1235 p.
119. Willetts W. Foundations of Chinese Art from Neolithic Pottery to Modern Architecture. London :Thames & Hudson, 1965. 455 P.

Резюме

У роботі розглядається вплив іноземного досвіду під час проведення політики «самопосилення» в китайській імперії. Встановлюється процес пошуку правлячими колами кращих варіантів розвитку своєї держави. Виділені цілі та основні етапи проведення політики «самопосилення», а саме вплив іноземного досвіду на перебіг справ в середині китайської імперії. Особлива увага приділяється методам і формам проведення заходів, спрямованих на підтримку та успіх запланованих результатів. Позначено головні недоліки та переваги, які були виявлені в ході спроби розвитку держави за зразком європейських країн та країн Заходу.

Summary

The paper considers the influence of foreign experience during the Self-Strengthening Movement in the Empire of China. The process of searching for the best ways of state development by the ruling circles is established. The goals and main phases of the Self-Strengthening Movement are highlighted, specifically the influence of foreign experience on the course of affairs inside the Empire of China. Special attention to the methods and forms of activities aimed at supporting and succeeding the planned results is paid. The main disadvantages and advantages identified during the attempt to develop the state modelled on European and Western countries were observed.